

BÜYÜK SELÇUKLULAR İMPARATORLUĞUNDA OĞUZ İSYANI (1153)

Dr. MEHMET ALTAY KÖYmen

Tarih Asistanı

Biz bu makalemizde devlet kuran (Selçuklular İmparatorluğu)¹ ve bunun neticesi olarak yurt yapan (Kuzey İran ve Anadolu) Oğuz istilâ ve göçlerinden değil,² sadece - tarihin garip bir tecellisi olarak - kendi soydaşlarının kurduğu Büyük Selçuklular İmparatorluğunun yıkılmasında başlıca âmil olan Oğuz isyanından bahsedeceğiz.

Orta Çağlar Türk tarihinin hemen hemen bütün meseleleri gibi, bu hususta da şimdîye kadar ayrı bir incelemenin neşredilmemiş olduğunu söyleyebiliriz³. Yalnız bazı Türk ve yabancı ilim adamlarının eserlerinde, dolayısıyle bu isyan hâdisesinden de bahsettiklerini söylemeliyiz⁴. Büyük Selçuklu hükümdarı "Sultan Sancar ve zamanı,, adlı eseri-mizi hazırlarken elimize geçen ve ilim alemince bilinmeyen veya bilinip de faydalанılmamış olan vesikalara dayanarak, bu büyük, fakat

¹ Dünya tarihi çerçevesi içindeki rolü günden güne daha iyi anlaşılan (msl. bk. *Sauvaget*, *Introduction à l'Histoire de l'Orient Musulman*, Paris 1943, 140) bu büyük Türk imparatorluğunun kuruluşu hakkında, - Fuad Köprülü'nün, Osmanlı imparatorluğunun kuruluşuna dair (Paris 1935; «Fransızca») yazdığı mühim eser gibi bir eserin mevzuu aydınlatmağa kâfi malzemenin bulunmasına rağmen henüz yazılmış olmasını teessürle karşılamak lâzımdır. Bu hususta şimdilik bk. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, GMS NS V London 1928.

² Kuzey İran için bk. A. Zeki Ve 1 idî Togan, Türkçe İslâm Ansiklopedisi, *Azerbaycan maddesi*, Fuad Köprülü, aynı yer, *Azerî maddesi*. Anadolu için bk. Mükrîmîn Halîl Yînânç, *Selçuklular devri Türkiye Tarihi*, İstanbul 1944.

³ Bu münasebetle Türk Tarihini araştırma anlayışımızı açıklamak istiyoruz: Her şeyden önce Türk Tarihi'nin her meselesi üzerinde ayrı ayrı, mevcut bütün kaynakları sistemli bir şekilde kullanmak suretiyle mufassal, tahlîlî incelemeler yapmadan, desteği olmayan veya eksik olan büyük hükümler vermek tarafısı değiliz. Zaten ilimliğinden -biraz da haklı olarak- şüphe edilen Tarih'in "faraziyeler ve nazariyeler,, yiğini haline getirilmemesi kanaatindeyiz. Bu fikrimizi bu dergi'de yapacağımız "eser tanıtma ve tenkitieri"nde misallerle izah etmek fırsatını bulacağımızı umuyoruz. Bu suretle bizden, münferit misalleri zaman ve mekân meşhumunu unutarak alabildiğine yayan arkadaşlar gibi, ölçüsüz hükümler - ne gibi sıkı metot kayıtları ile bağlı olduğumuzu düşünerek- beklememelidir.

⁴ B. k. W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, indeks; *Ocherki istorii turkmenskogo Naroda* (Türkmen Tarihine dair monografi ; «Türkmeniya» dergisi I, Leningrad 1929; - Prof. Abdülkadir Inan'ın Türk Tarih Kurumu için yaptığı tercümeden faydalانılmıştır). Bilhassa Prof. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten XXVIII 481-482 ve *Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Meseleleri*, Belleten XXVIII 274, 279, 281, bu isyan hâketinin hukukî mahiyetini iyi aydınlatmıştır.

"mahiyet ve şümulü henüz iyice anlaşılımamış,,⁵ isyan hareketini incelemek istiyoruz.

Muhtelif Oğuz kabile ve boylarının muhtelif âmillerle "uç,, lara doğru akın etmelerine ve yerleşmelerine rağmen, meselâ Melikşah (1072-1092) zamanında İran'da ve tabii doğu taraflarında, yani İmparatorluğun yerleşik tebaası yanında Oğuz kitlelerinin bulunduğu bilindiğimiz gibi⁶, daha sonraları meselâ Sultan Sancar (1117-1157) zamanında Horasan'da ve doğusunda göçebe Oğuz (Türkmen) kabilelerinin yaşadığıını biliyoruz⁷. Esasen XI-XIII. asırlarda "Doğu-Iran'in bir Oğuz vatanı olduğu,, M. Fuad Köprülü tarafından ortaya konmuş bulunmaktadır⁸.

M. Fuad Köprü'lü'ye göre, XII. asırda Karlukların tazyikile Maverrâünnehr'den Belh civarına gelen bu Oğuzlar⁹, imparatorluk huduları içinde ve onun hakimiyeti altında yaşarken-hiç olmazsa isyanlarının arifesinde - gerek devletle, gerekse İmparatorluğun yerleşik tebaası

⁵ F. Köprülü, Belleten XXVII 480.

⁶ Bu hususu, büyük Selçuklu veziri Nizam-ül-mülk'ün *Siyasetnâme* adlı eserinde, Türkmenler'e karşı takip edilmesi gereken siyasetlarındaki ifadesinden açık olarak anlayız. Ona göre, sayısı pek çok olan bu Türkmenler imparatorluğun güçleri çıkarmışlar ve çıkarmakta iseler de, devletin kuruluşunda büyük hizmetleri olmuştur. Onları memnun etmek üzere, 1000 ve daha fazla türkmen çocuğu saraya alarak «*gulâm sistemi*»ne göre terbiye etmelidir. Bu yapıldığı takdirde, Türkmenler'in devlete karşı duydukları nefret zail olacaktır (Halhali'nşr. Tahran 1310 şemsî-hicrî, s. 73). Bir çok bakımlardan çok mühim olan bu kayıt, bizim burada ispat etmek istedigimiz husus için, hiç bir tefsire hacet bırakmayacak kadar açıkta. Göçeve Türkmenler meselesinin Selçuklu divanını ne kadar meşgul ettiği hakkında bk. Barthold, *Turkestan*, 309.

⁷ Msl. M ü n t e c e b - ü d - d ī n. B e d ī , *Atebet-ül-ketebe*, 77 -79 b; 81 b - 82 a. Kahire, Mısır Millî kütüphanesi yazmalarından (No. 19-6292) olup, Türk Tarih Kurumu tarafından bizim için getirilen bu mecmua Selçuklu devri tarihi için fevkâlâde ehemmiyetli bir kaynaktır. İlim âlemine ilk defa Muhammed Kazvinî tarafından tanıtılan bu mecmua (bk. *Bist makale* 156-166)ının hazırladığımız geniş bir tahlilinde, şimdîye kadar hiç ele alınmamış olan «*Selçuklu Diplomatik*» ile, -sadece malûm kroniklere istinaden yapılan ve ister istemez eksik kalan- «*Selçuklu imparatorluğu teşkilâtı*» hakkında muffassal malûmat verdik. Hazırlamakta olduğumuz «*Sancar devri müesseseleri tarihi* » adlı eserimizin belli başlı malzemesini teşkil ettiğini de ilâve edelim. Benim için bu mecmuayı getirten Türk Tarih Kurumu'na minnetlerimi sunmayı borç bilirim.

⁸ *Osmanlı İmparatorluğunun Etnik menşei meseleleri* Belleten XXVIII 281. Bu hükümlü hangi delile dayanarak verdienenini bilemiyoruz. Barthold ise Karahıtaylar'a yenisinden faydalanan Atsız'ın, paytahtı Merv'i yağıma etmesinin intikamını almak üzere, Hârezm'e sefer yapan Sancar'ın bu uğraşmasından da Buhara'yı yağıma etmek suretiyle (1144) Oğuzlar'ın faydaladığını söylüyor. Yani ona göre Oğuzlar'ın Belh'e doğru inmeleri bu suretle başlamıştır (*Turkestan* 327). Elimizde delil bulunmamasına rağmen, Oğuzlar'ın Belh dolaylarında gözükmelelerinde Karahıtaylar'ın Sancar'ı yenerek Maverünnehr hâkimiyetini ellerine geçirmelerinin tesiri olduğu ileri sürülebilir.

⁹ Aynı eser, 279.

(reâyâ) ile karşılıklı münasebetlerini belirtecek kayıtlara elimizdeki o devre ait oldukça bol resmî vesikalarda maalesef raslıyamayız. Ancak Hazar denizinin güney-doğu bölgelerinde, Gürgân (Arapça: Cûrcân) daki göçeve Türkmenlerle ilgili büyük Selçuklu divanından çıkma fermanlarının, bir çok bakımlardan aynı şartlar içinde yaşadıkları için hiçbir metod hatasına düşmek tehlikesinden korkmaksızın, Belh dolaylarında yaşayan bu Oğuz kitlelerine karşı merkezin resmi görüş ve telâkkileri hakkında da bir fikir verebileceğini ileri sürebiliriz. Bu-nunla devletin, hiç olmazsa Türk göçebeleri hakkında aynı siyaseti takibettiğini söylemek istiyoruz. M ü n t e c e b - ü d - d i n Bedi'in "mün-şaat,,¹⁰ içinde Gürgân Türkmenleri'ne üzerine "Şahne,, tayini hakkındaki iki "menşur,, dan¹⁰ ele aldığımız mevzu ile ilgili olarak, başlıca şu netice-ler çıkar:

1— Devlet bu Türkmenleri nazarî bakımından diğer "reâyâ,,dan farklı telâkki ediyormuş gibi görünüyorrsa da, hakikatte - iç idarelerinde reislerinin emrinde - tamamile müstakil oldukları şüphesizdir. Çünkü bunlar üzerine tayin edilen "şahne,,lerin selâhiyetinin başka herhangi vilâ-yete tâyin edilen "şahne,,lerinkinden çok daha az ve mahdut olduğu, bu iki çeşit menşurun¹¹ en sathi bir tetkiki neticesinde bile anlaşılıyor¹².

Türkmenler üzerine tâyin edilen "Şahne"nin belli başlı vazifesi, devleti kabile reisleri nezdinde temsil etmek, devletle bu reisler arasın-

¹⁰ Bk. M ü n t e c e b - ü d - d i n B e d i , Atebet-ül-ketebe, 77 b • 79 b ; 81 b - 82 a.

¹¹ Menşur'un başka bir nüshasındaki başlık bile bu bakımından dikkate şayandır: Türkmen kumandanlarının üzerine şahne tayini hakkında Emir (*Misâl-i şahnegî-i sâlâran-ı Türkmanâن*) (Bk. R o s e n , *Les Manuscrits Persans de l'Institut des Langues Orientales*, Petersbourg 1886 s. 150). Bu inşa mecmuasındaki Türkmenler'le ilgili vesikalar (bu vesika da dahil), Volin, Romaskeviç ve Yakubovskîn'nin nezareti altında neşredilen *Materialy po istorii Türkmen i Türkmenii* I Leningrad 1939 (Türkmen ve Türkmenistan tarihi hakkında malzemeler) adlı eserde neşredilmiştir (s. 314—320). Bu eser hakkında A b d ü l k a d i r İ n a n 'ın yaptığı çok kısa ve eksik tanıtımıya bakınız (Belleten XXXI 474-476).

¹² Görüldüğü gibi, Türkmenler üzerine, daha doğru ifade ile, reisleri üzerine tayin edilen şahne'nin, göçeve olmalarının tabii neticesi olarak, bir merkezi olmadığı halde, herhangi bir eyâlete tayin edilen şahne'nin mutlaka bir merkezi vardır. Bu dış farktan başka aralarında mâhiyet bakımından olan fark hakkında bk. Atebet ül-ketebe, *Tefvîz-i şahnegi*, 58 b- 60a; Menşûr-i eyâlet ve şahnegi-i Belh ,71 b- 77 b .

1. Tayin edildiği bölgede asayışi temin etmek.
2. Halkın bütün idari işlerini (*mesâlih*) görmek.
3. Adaletin tatbikini temin etmek.

4 Her ne taraftan gelecek olursa olsun reâyâ'yı zulümden korumak (ordu mensupları, yolcular, müfsitler, bilhassa ayyarlara karşı).

5. Bütün sivil memurlar (*hâcegân*) ileri gelenler, «meşâiyih ve eimme», seyidler, âlimler emrindedir.

6. Vilâyetin her iş kendisine aittir.
7. Emrinde askerî kuvvetler vardır.

Tarihî kaynaklarda şahne'nin vazife ve salâhiyetleri hakkında pek çok malzeme vardır. Tafsîlât, «Sancar devri müesseseleri tarihi» adlı eserimizdedir.

daki irtibatı temin etmek, otlak ve sulama yerlerini tayin etmek, (tabii yerleşik unsurlara karşı) uygunsuz hareketlerde bulunmalarını önlemek ve nihayet devlete olan vergi borçlarını zamanında tahsil etmekten ibarettir.

2— Bizce asıl mühim olan cihet, göçebelerin iktisadi bakımından şehir iktisadiyatının bir tamamlayıcısı olarak görülmüşidir. Bunların hayvan ve eşyalarının meskûn insanların refahını artırmak bakımından faydalı olduğu açıkça ifade edilmiştir¹³. Bunda şüphesiz hakikatin hissesi vardır. Ancak bu sözlerin arkasında göçebeleri yerleşik halka karşı müdafaa maksadının saklı bulunduğu da sezmemek mümkün değildir¹⁴. Bu izahatın, Fuad Köprü'lü'nün, Oğuz kabilelerinin kendilerini doğrudan hükümdarların şahsına bağlı telâkki ettikleri hakkındaki fikrini esas itibarile teyit ettiğinde şüphe yoktur¹⁵. Devletin görüş ve telâkkisinden maksadın, daha ziyade hükümdarın şahsi görüşü olduğunu kaydetmek gerekir¹⁶. Yoksa sivil teşkilât mensuplarının göçebe Türkmenler (Oğuzlar) için de hiç olmazsa aynı derecede menfi görüş sahibi oluklarını söyleyebiliriz. Nitekim ekserisi İranlı olan ve yerleşik halkın fikirlerini aksektirdiklerinde şüphe bulunmayan Selçuklu devri kronikçilerinin umumiyetle Türkler hakkındaki kanaatleri müspet değildir. Aynı kanaati göçebelere karşı olduğu kadar ve ondan da fazla devletin askerî teşkilatındaki kumandan ve askerlere karşı beslediklerini unutmamak lâzım. Bu husus, ekserisi yerli İranlı unsurdan teşekkül eden sivil teşkilât mensupları ile, çoğunu Türklerin teşkil ettiği askerî teşkilât mensupları arasındaki rekabeti ilgilendiren bir meseledir ki konumuzla doğrudan ilgili olmadığından, burada buna temas etmiyeceğiz. Selçuklu ordusunun Türkmenler'e karşı durumunu da biraz ilerde ele alacağız.

İmparatorluğun Oğuz göçebeleri, göçebelerin de imparatorluk hakkındaki karşılıklı görüş ve telâkkilerini belirrtikten sonra, bu isyanın baş göstermesi arifesinde Selçuklu imparatorluğunun içinde bulunduğu şartları ve onun kuvvetli ve zayıf taraflarını açıklamak meseleyi başka bir bakımından aydınlatmak için faydalı olur.

Sultan Sancar'in başında bulunduğu Büyük Selçuklu imparatorluğunun tarihinde Katvan savaşı (9 Eylül 1141)ının bir dönüm noktası

¹³ *Maverâünnehr'de ve Hârezm'de muayyen zamanlarda toplanarak yerleşik halkla ticaret yaptıkları merkezler hakkında* bk. *Yakut, Mu'cem-ül-büldân*, Avrupa tabi III 366 ve IV 714.

¹⁴ *Yerleşik İran unsuru ile göçebe Türk unsuru arasındaki menfaatların uzlaşırılamazlığı meselesi ve devletin aldığı durum hakkında* bk. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion 309-310*. Fuad Köprü'lü, *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I, 1931, 227-27.

¹⁵ Bk. *Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Mes'eletleri*, Belleten XXVIII, 273-4; ayrıca bk. Belleten XXVII 481.

¹⁶ Bk. aynı yer. Büyük âlim, kendisine mahsus görüşyle, Selçuklu idaresi-Oğuz kabileleri münasebetlerini keskin hatlarla çizmiştir.

olduğunu kabul edebiliriz. Bu tarihe kadar, Gazneliler ve Karahanlılar devletlerini himayesine alan, Hârezm'deki hâkimiyetini devam ettiren, Irak ve Türkiye Selçukluları'na yüksek hâkimiyetini kabul ettiren¹⁷, haklı olarak yenilmez sayılan ve daha çağdaşları tarafından bile büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah çapında bir hükümdar olarak görülen¹⁸ bu Selçuklu imparatorunun, bu bozgundan sonra Mâverâünnehr'de kendisine dost olmayan, fakat hududu payitahtının hemen ötesinden başlayan Karahitaylar devletinin kurulmasıyle siyâsi muvazenenin birden bire kendi aleyhine döndüğünü, hattâ bu büyük savaşın ceryan tarzına göre, bu yeni siyâsi teşekkülün imparatorluğu için büyük bir tehlike olduğunu farketmemesine imkân yoktu¹⁹. Nitekim Selçuklu hâkimiyetinden çıkmak için hiç bir fırsatı kaçırmayan Hârezmşah A tsız'a karşı bu savaştan sonra katı neticeli bir harekete geçmemesini de kısmen bu tehlike ile izah etmenin yanlış olmayacağı düşündürüyoruz²⁰. Bundan başka yine bu bozgundan sonra şimdîye kadar karşılaşmadığı böyle bir durum karşısında "taarruz siyaseti,, gütmediğini görüyoruz. Karahitaylar'a karşı bir daha sefer açmadığı gibi, Hârezmşahlar'a karşı da, taarruza uğramadıkça, yani mecbur kalmadıkça, savaş tertip etmediğini . biliyoruz²¹.

¹⁷ Sancar'in imparatorluğun doğu taraflarına, hele Mâverâünnehr'le Hârezm'de hâkimiyetinin devamına ne kadar ehemmiyet verdığını anlamak için «Sultan Sancar ve zamanı» adlı eserimize bakınız.

¹⁸ Bk. *Divan-i Hakâni*, nrş. Ali Abdürresûlî, Tahran 1316, endeks-

¹⁹ Karahitaylar'dan çekindiği için Hârezmşahlar'a karşı savaş açmadığını ibn-ü 1 - E sîr de açık olarak ifade etmektedir (Tornberg nrş. X 59). Bu savaşın Sancar'in prestiji üzerine yaptığı tesir hakkında bk. Barthold, 12 *Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens*, Berlin 1935, 123.

²⁰ Onun Selçuklu imparatorluğuna karşı durumu ve türlü isyanları hakkında şimdilik bk. Barthold, *Turkestan* 323-331. A tsız'ın *Katvan* bozgunundan önce yaptığı isyanı (1138) bastırıldığı zaman, aldığı cezî tedbirle (yakaladığı oğlunu hemen öldürmüştür, Hârezm'e yiğeni Süleyman'ı vali olarak tayin etmiştir), bu bozgundan sonraki tecavüz ve isyanlarını (1143-4 ve 1147-8) önlediği zaman aldığı «idare-i maslahat» tedbirleri arasındaki farkları - Sancar'ın başarılı devlet idaresi, ince siyaseti gözönünde tutulursa-sadece tesadüf eseri saymağa imkân yoktur. Hele üçüncü tenkil savaşında (1147/8) bir Zâhid'in aracılığı ile imzalaşmaya razı olduktan sonra, itaatini göstermeye gelen A tsız'ın inerek, Sancar'ın önünde yer öpmesi gereklükten, at üstünde başını eğerek selâmlamış ve hiç birsey söylemeden bırakıp gitmiştir. Yüksek hâkimiyetine gösterilen en ufak dikkatsizliğe karşı, hükümdarlık telâkkisi icabı, çok hassas olduğunu bildiğimiz Sancar'ın kendisini tatmin edilmiş saymasına imkân yoktur (bk. Cüneyî II, 10; Barthold, aynı eser 328).

A tsız'ın Hârezm'ü ötesi göçebelerine karşı kazandığı zaferleri biliyoruz. Bu «idare-i maslahat» siyasetinde, şeklen de olsa hâkimiyetini tanıyan Hârezinşahlar'ı yıkınca, Mâverâünnehr tarafından olduğu gibi, daha çetin, harpçi unsurlarla sınırlaş olmaktan çekindiğinin de âmil olduğunu unutmamak lâzımdır,

²¹ Sancar'ın bu siyaset tarzı, aşağıda Oğuzlar'a karşı niçin ancak kumandanlarının daimî israrıyla sefer açmağa razı olduğunu izah etmek hususunda işimize yarayacaktır.

"Müdafaa siyaseti,, takip etmesinin sebeplerini, her biri Selçuklu imparatorluğu ile hemen hemen aynı kuvvette bulunan bu iki siyasi teşekkül tarafından kendisine karşı Katvan savaşı sırasında kendiliğinden meydana gelen bloka benzer, hem bu sefer plânlî bir blok teşkil edilmesi ihtimalini gözönünde tutmasında ariyabilir miyiz? Böyle bir ihtimali dikkate almışsa, Sancar bu gibi menfi tedbirler dışında bu iki devletin - veya daha başkalarının - müşterek taarruzuna uğramamak, hattâ aralarını açmak için ne gibi müspet tedbirler almış ve çarelere baş vurmustoður? Bu suallerin cevabını ancak Sîbt ibn ül-Cevzî' de bulmaktayız²². Ona göre, Sancar'ı yenen yalnız Karahitaylar değil²³, bunlarla birlikte Hârezmşah ve Oğuzlar'ın teşkil ettiði bir birliktir²⁴. Bu maðlubiyetten sonra Karahitay "Hakanı,, memleketine, Hârezmşah da Harezm'e dönmüþtür. Oğuzlar ise, Semerkant ile Ceyhun nehri arasındaki sahaya emin bir şekilde inmişlerdir. Sancar kendisine yapılanı unutmamıştır ve aralarındaki meseleler de askiadadır. Harezmşah'la uzlaþan Sancar²⁵, aşağıda bahis mevzuu edeceðimiz gibi, Oğuzlar'a karşı Kamac'ın kumandasında bir ordu göndermiştir²⁶.

Sîbt ibn ül-Cevzî' nin verdiği bu malûmatın - bilhassa kronoloji bakımından - hatalı olduğu şüphesizdir. Fakat onun verdiği bu bilginin ehemmiyeti, Sancar-Oğuzlar ihtilâfini, yalnız Sancar'la Oğuzlar arasında geçen mücerret bir vaka olarak almayıp, Sancar'ın, Karahitay ve Hârezmşahlar'la olan münasebeti çerçevesi içinde ve onların bir parçası olarak ele almasında yani - o zamanın Devletler arası münasebetindeki - hakikî yerine ircâ etmesindedir²⁷.

²² Mir'ât üz-zamân fî tarîh il-a'yân, İslâm ve Türk Eserleri Müzesi No. 2125-2141, Yunûnî yzm. XII 223 ab. Jewet nûshasında (C. XIII) bu kısım noksandır. Selçuklu tarihinin bu en mufassal kaynağı hakkında Claude Cahen'in şu mükemmel eserine bk. *La Syrie du Nord à l'Epoque des Croisades*, Paris 1940 64-5. İstanbul yazmaları hakkında bk. Claude Cahen, *Chroniques arabes... dans les Bibliothèques d'Istanbul*, REİ 1936, IV 339. Bu eşsiz kaynakta Selçuklular'ın kuruluşuna dair -baþka hiçbir kaynaktakı bulunmýan- geniş malûmatı, « Tuğrul Bey ve zamani » hakkında hazırlayıcaðımız «monoðraphie» de kullanmak fırsatını bulacaðız.

²³ Metinde «Hakanu Melik it-Türk» adıyla geçiyor. Bununla -Kara Hanlılar'ın değil- Karahitaylar'ın keşfedildiği şüphesizdir. Nitekim Katvan savaşından bahseden aynı müellif onları «kâfirü Türk» adıyla zikretmiştir (Mir'ât üz-zamân, XII 195 a).

²⁴ Barthold'a göre, Sancar'a karşı Karahitaylar'ın yardımını istiyen Oğuzlar değil, Karluklar'dır. Yalnız bunlar arasında Oğuzlar'ın da bulunabileceði düşünülebilir.

²⁵ Bununla Sancar'ın 1147/48 tarihli Hârezm seferi kastediliyor. Yukarıda da söylediðimiz gibi, Sancar'ın, Atsız'a karşı neden bu kadar müsamahalî davranışını daha iyi anlıyoruz.

²⁶ Mir'ât üz-zamân, aynı yer.

²⁷ Bu tez kabul edildiði takdirde, Sancar'ın Katvan bozgunundan faydalananarak Merv'i istilâ eden Hârezmşah'a karşı tertip ettiði intikam seferi esnasında Oğuzlar'ın Buhara surlarını yıkamalarının manası daha iyi anlaşılmıyor. Barthold, bunun, Hârezm seferi ile olan ilgisini kavramış, fakat elinde delil bulunmadığı için bundan şümüllü neticeler çıkaramamıştır (bk. aynı yer). Bu görüşümüzü, Oğuzlar'la yapılan savaştan

Buna bu sırada, bilhassa Sancar'ın Hârezmşahlar'la mücadele es-nasında kuvvetlenip, muvazene âmili olarak ortaya çıkan Gurlular devletini de ilâve edersek tabloyu tamamlamış oluruz²⁸.

Verdiğimiz bu izahatın Büyük Selçuklu imparatorluğunun içinde bulunduğu oldukça nazik şartları, buna karşı büyük hükümdar Sancar'ın takibettiği ince ve hesaplı siyaseti kâfi derecede ve mevzumuzla ilgisi nisbetinde belirttiğini sanıyoruz. Diğer taraftan, Oğuz şeflerinin, imparatorluğun bu durumunu bidiklerini ve bundan kendi lehlerine istifade etmek istediklerini gösteren emmareler vardır²⁹. Bu suretle kendimize göre bir görüş ve metodla bu mühim meselenin derin ve uzak sebeplerini de izah ettiğimize kani bulunuyoruz.

sonraki siyasi şartları ayrı bir yazımızda incelerken daha da desteklemek fırsatını bulacağız. Nitekim Hârezmşah Atsız ile Oğuzlar arasındaki münasebetin daima dos-tane olduğu hakkında elimizde deliller vardır (bk. Barthold, *Türkmen Tarihine dair Monografi*, «rusça» 34; Hârezmşah'ın 1156 tarihinde Oğuz başbuğu Tûfî-Bey'e yazdığı bir vesikaya istinaden. Mektubun aslı için bk. Reşîd-ü d-dîn Vatvat, *'Arâis-ül-havatir ve Nefâis-ün-nevâdir*, Ayasofya ktbh. No. 4015. vr. 24b. Barthold, Atsız'ın Oğuzlarla münasebetine ait kısmını, Rusça «Moğol istilâsı zamanına kadar Türkistan» adlı eserinin I. cildi olarak neşrettiği metinler'in içine almıştır: s. 28; ayrıca Rosen, adı geçen eseri, 152). Yalnız Hârezmşahlar Tarihi için değil, «teşkilât tarihi» ve «Türk diplomatikti bakımından da fevkâlâde mühim olan bu münsebatın İstanbul nüshalarını bulmak şerefi kıymetli arkadaşımız Adnan Erzîye aittir, İstanbul yazmalarına göre mükemmel ve ilmi bir "edition criticaenni" yapan arkadaşımızın Türk Tarihi için büyük hizmet olacak olan bu eserini bir an önce neşretmesini bekliyoruz. Ayasofya yazmasını benim için Anadolu'dan getirten Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Müdürü Sayın Aziz Berker'e minnetlerimi, istifade etmeye müsaade eden genç arkadaşımı da teşekkürlerimi ifade etmeyi borç bilirim

²⁸ Bu hususta bk. Longworth Davies, El, *Ghorîdes* maddesi. Başlangıçta Gur meliklerini kendi tarafına kazanmak üzere, tabii Gazneli Behramşah'a karşı "himaye eden Sancar, daha sonra, Alâüd-dîn Cihânsûz'un kuvvetler muvazenesini bozacak şekilde kuvvetlenmesi üzerine, hele Gazne'yi yerle bir ettikten sonra Gur hükümdarına karşı sefer tertibine mecbur olmuştur (1152-3). Bilindiği gibi, Nâb savaşında mağlûb ve esir edilen Alâüd-dîn, Sancar'ın tevecühünü tekrar kazanarak, mevkiiini muhafaza etmeye muvaffak olmuştur. Hârezmşah'la uzlaşma sebeplerinden biri, belki en mühimi budur. Bu sırada Selçuklu-Gurlular münasebeti hakkında ayrıca bk. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* I, 252-53. Bu sırada batıya gelince, aile âzası hakkındaki hâkimiyet telâkkisi çerçevesi içinde Sancar'ın yüksek hâkimiyetini tanıyan Irak Selçukluları ile dünyevî hâkimiyetini tekrar elde etmek isteyen Halifelik arasında, daha Katvan savaşından önce devam edegeilen Halife-Sultanlar mücadeleleri biraz daha şiddetlenerek seyrine devam etmiştir. İbn-ül-Esîr'e göre, bu savaştan sonra Rey'i yeğeni Irak Selçukluları hükümdarı Mesud'a iade etmiş, taarruz karşısında kaldığı vakit yardımına koşmak üzere ordusu ile burada beklemesini emretmiştir. O da bu emri yerine getirmiştir. Aldığı bu tedbir, onun her an yeni bir hücumu maruz kalabilmek ihtimalini gözönünde tutarak, ona göre tedbîr aldığı gösterir (Tornberg nr. X 52). Bu savaşta uğradığı insan kaybı dikkate alınırsa, İbn-ül-Esîr'in bu ifadesi doğru olarak kabul edilebilir.

²⁹ Bu isyan hakkında kendisinden en çok faydalandığımız Hasan b. Şahâb üd-dîn Yezdi, «Oğuz fitnesi» nin sebeplerini sayarken en başta, Sultan'ın

Oğuz kitlelerinin, yukarıda temas ettiğimiz gibi, Buhara kalesini tahrif etmelerinden sonra cezalandırılıp cezalandırılmadığını bilmediğimiz gibi, buradan Belh çevresine ne zaman indikleri³⁰, Selçuklu hâkimiyetine nasıl ve ne şartlar altında girdikleri hakkında da bir bilgimiz yoktur. Yalnız Gurlu - Selçuklu savaşlarında (547 = 1152/53) Selçuklu imparatoru Sancar'a karşı savaşan ve savaş sırasında Selçuklular tarafına geçen Oğuzlar'ın, bu Oğuzlar olduğu anlaşılıyor³¹.

Zengin reislerinin³² idaresinde Bozok ve Üçok diye iki boyaya ayrılmış olarak Belh civarında, Huttelân otlaklarında göçebe halde yaşıyan Oğuz'ların isyan etmeden önce, Sultan'ın mutbahına yılda 24000 koyun

ihtiyarladığından, yeni yetişmiş genç kumandanlarla Kamac gibi ihtiyar kumandanları arasında mevki ve nüfuz mücadeleinden bahsetmektedir (*Camî üt-i evarîh, Fatih Kîbîh*. 4307, vr. 19 b; biz yerleri, Mükrimin Halil Yinanç nüshasına göre göstereceğiz).

Sancar devri hakkında en mufassal malûmatı veren Hasan Yezdî'ye dair bilgimiz şimdilik Timur'lular devrinde yaşadığı ve toplama olan eserini Şâhrûh adına yazdığını (bk. 6a). Bizim gördüğümüz ve istifade ettiğimiz Sancar devrine ait kısmı, bazan manzum, bazan de mensur olarak yazılmıştır. Bilhassa manzum parçaların, Emir Muizzi tarafından Sancar adına yazıldığını bildiğimiz *“Sancar-nâme”* (bk. *Mücmel üt-tevarîh ve'l-kisas*, Meliküşşuarâ Bahar nr. 412; İbn İsfendiyar, *Târih-i Taberistan*, A bâb İkbal nr. II 54, 72) adlı eserden alınmış olduğu, içinde geçen bir kayıttan da anlaşılıyor (bk. 4a). Verdiği malûmat, elde bulunan belli başlı kaynaklar tarafından teyit edildiğinden, istifade etmekten çekinmedik. Meselâ “Oğuz isyanı» hakkında en geniş malumat veren Râvendî'ye bazen kelime kelime uyduğu gibi, içinde geçen Selçuklu kumandanlarının adları, resmi vesikalarda, bilhassa *Atebet ül-ketebe*'de de geçmektedir.

Bu yazmanın Sancar devrine ait kısmını elinde bulunan nüshadan kopye etmemeye müsaade eden Prof. Mükrimin Halil Yunanç'a minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

³⁰ Burallara inmelerini kolaylaştırılan âmillerin münakaşasını yukarıda yapmıştır. *

³¹ Tafsîlât için bk. 1 b n-ü l-Esîr XI 117-118; ona göre, daha bu savaştan önce Kamaç'la bu Oğuzlar münasebetlerde bulunmuşlardır: Karluklar'ın Mâverâünnehr'den koğması üzerine, Oğuzlar'ı Toharistan'da hüküm süren Zengî b. Halife adlı birisi, aralarında düşmanlık bulunan Kamaç'a karşı kullanmak için davet etmiş, fakat; Kamaç'la yaptığı savaşta, -daha önce kararlaştırıldığı gibi- Kamaç'e tarafına geçmişlerdir. Savaşın kendi lehinde neticelenmesinde rol oynayan Oğuzlar'ı, iktalar vermek, otlaklar göstermek suretiyle mükafatlandırmıştır. Fakat Gür hükümdarı Alâüddîn Cihânsû ile yaptığı savaşta Gurlu'lar tarafına geçmek suretiyle aynı oyunu Kamaç'a da oynamışlar ve Belh'in elden çıkışmasına sebep olmuşlardır. Ancak, Sancar'ın bu Gurlu hükümdarı ile yaptığı ve Alâüddîn'in esir alınmasıyle biten savaşta da, diğer türk kabileleri ile beraber, Sancar tarafına geçmek suretiyle zaferi kolaylaştırmışlardır. Gene ona göre, Gurlular'la yapılan anlaşmadan sonra Toharistan bölgesinde kalmışlarsa da, Kamaç oğuzlar" a karşı düşman olmakta devam etmiştir. Aşağıda anlatacağımız harekâtında bunun da tesiri olmuştur. Bu Sancar-Gurlu savaşı hakkıkıda bk. Cüzcânî, Tabakat-ı Nâsîrî, Raverty tere. I 357 vd.

³² Hasan Yezdî'ye göre bu sırada başlarında Grûb (?), kardeşi Tûtî (Dudu) ve Mahmud Sayyâd bulunuyordu (vr. 19 b). İbn-ü l-Esîr'de bunlardan başka Dinar-, Bahtiyar, Arslan Çağrı (aslında :>•*-) bulunduğu söylmektedir (XI 116) (Grub adı başka bir kaynakda yoktur).

vermekle mükellef olduklarını biliyoruz. Bu sırada Belh vilâyetinin valisi bulunmasına rağmen imâd ü d-d in Kamac'ın, hududları içinde yaşayan Oğuz kabileleri üzerinde herhangi bir salâhiyeti olmadığı görünen; imparatorun şahsına bağlı olmakla beraber, yarı müstakil bir hayat sürdürükleri anlaşılıyor. Valisi bulunduğu vilâyetin asayışinden mesul olması gayet tabii olan Kamac'ın, biraz aşağıda göreceğimiz gibi, bir vergi tahsildarının Oğuzlar tarafından -ne sebeple olursa olsun- öldürülüğünü haber alınca, yeni salâhiyet istemeden, yani kendisini onların üzerine "şahne,, tayin ettirmeden gereken tedbiri alamaması da bunu gösteriyor³³. Bununla beraber kaynaklarımızın çoğu ihtilâfin baş göstermesi sırasında Oğuzlar'ın bu bölgelerde çok zengin olan şeflerinin idaresinde oldukça sakin, yani yerleşik halka zarar vermeden ve tabii saraya karşı olan yükümlerini yerine getirerek yaşadıkları üzerinde müttefiktirler³⁴.

İlk anlaşmazlık sarayın mutbah nazırı (*han - sâlâr*)ının bu iş için gönderdiği tahsildarın (*muhassd*) koyunları tahsil ederken, güçlükler çıkarması, kanunsuz hareket etmesi, hatta Oğuzlar'a karşı "kimsenin söylemeğe cesaret edemediği,, sözler sarfetmesi, üstelik rüşvet istemesi yüzünden çıkmıştır. Fakat bu kendisinin hayatına maloldu: Onu gizlice öldürdüler³⁵. Bu hareketi icabettiren âmiller ne olursa olsun, bunu yaparken doğuracağı neticeleri düşünmediklerini kabul edemeyiz. Tahsildarın zamanında dönmediği görülmüş mesele anlaşıldı. Fakat bilemediğimiz sebeplerle, meseleyi Sultan Sancar'a söylemeğe cesaret edemediler. *Hân-sâlâr* o yıla ait saray mutbahının et masrafını kendisi karşıladı. Bu sırada Kamac, Merv'e hükümdarın yanına gelmişti.

v

³³ Doğrudan hükümdara karşı isyan etmedikçe, her hangi bir väli veya kumandanın tenkil hareketine girişmesi zor düşünülebilir. Daha Melikşah zamanında göçebelerin Devlet için ne düşündürücü ve halli müşkil meseleler çıkardığı h. bk. Barthold, Turkestan GMS NS. V 309. •

Bu hususta Nîzam-ül-mülk'ün yukarıda naklettiğimiz sözlerine bakınız.

³⁴ Râvendî, *Rahat us-sudûr*, nşr. Abbâs İkbâl (GM S NS II) s. 177; 1 b n ü 1 - Esîr, Tornberg nşr. XI 116; İsfehânî, Houtsma nşr. *Recueil des textes relatifs à l'Histoire des Seljoucides*, II 281, Bu isyan hareketi hakkında en mufassal malumatı veren Hasan b. Şahâb Yezdî, Oğuz reislerinin Kamac'ın hizmetinde olduğunu zikretmekte, yurt edindikleri her yerde yerli halka zulüm (*rene*) yaptıkları için Kamac'ı onları tazyik etmeye başladığını, Oğuzların ise onun hizmetinde bulunmaktan usanç ve nefret duyduklarını söylemektedir (*Cami üt-tevârih*, Mükrimîn H. Yînânç nüshası, 19 b.) Başka kaynaklarda verilen malumatla tezad teşkil eden bu bilgiyi, ya daha çok öncelere ait olarak kabul etmek yahut ta şimdilik ihtiyatla telakki etmek läzimdir.

Sonra, Kamac'la Oğuz şefleri arasında bu çeşit dostça olmayan karşılıklı münasebetler olmuşsa bunu, tâbi-metbû münasebetleri olarak değil, müsavi şartları hâiz iki tarafın-típkî iki devlet münâsebeti gibi-münasebetleri olarak kabul etmek gerektiği kendiliğinden anlaşılır. Bu hususta biraz aşağıya bakınız.

³⁵ Hasan Yezdî, aynı yer.

Sultanın maiyeti (*haşîye*) ve *hân-sâlâr*, meseleyi ona açtılar³⁶. Yalnız ne maksatla açlıklarını, ayrıca teşvik edip etmediklerini, sonra meseleyi hükümdara açması için mi söylediklerini bilmiyoruz. Yalnız meselenin Kamac'a bildirilmesiyle, birinci safha, Oğuzlar'la Sancar'ın oldukça büyük bir memuru (*hân-sâlâr*) arasında geçen bir hadise, bu memurun kendi başına bu hadisenin mesuliyetini üzerine alamaması yüzünden belki de kapanmak ihtimali varken, daha büyük bir makama, devletin birinci derecede bir ricaline aksetmesiyle sona ererek ikinci bir safhanın açıldığını görüyoruz.

Bu safha Kamac'in, bu hadiseyi Oğuzlar'ın istilâ peşinde koştuklarını³⁷ iddia etmek suretile büyütmesi ve Sultanı kendisini Belh valiliğine ek olarak bunlar üzerine *şahne* tayin ettirmeye ikna etmesile başlar³⁸. Bu tayin içinde onun saray mutbahâna 24000 yerine 30.000 koyun vadetmesinin ne dereceye kadar müessir olduğunu bilemiyoruz. Yalnız *şahne*'liğinin kendisine verilmesini temin etmek üzere Oğuzların kendi vilâyetine yakınlığını ileri sürdürünü biliyoruz³⁹. Bu suretle mesele bu ikinci safhasında, imparatorun selâhiyet verirken doğuracağı müspet veya menfi neticelerini de gözönünde bulundurduğunu farzettmek

³⁶ Hasan Yezdi, 20a; Ravendi'de geçen (177) «*Hân-sâlâr*» kelimesinden başka *bukâvûl* gibi Moğol devrinde sık sık Taslağımız bir kelimenin Türkçe olduğunu bildiğimiz *şölençi* (L^M-i) kelimesi yanında Hasan Yezdi'nin eserinde geçmesi, onun birçok noktalarda Râvendî'ye uyan bu malûmatı, Moğol devrinde yazılmış bir eserden mi, aldığı, yoksa, Selçuklu devrinde de mi kullanıldığı hakkında bir şey söyleyemeyeceğiz. «*Bukâvûl*» İstilâhı hakkında bk. Muhammed b. Hindüşah, *Düstur-ül-kâtib fi tâyîn il-merâtib*, Köprülü Kbth, No. 1241, 178a.

Bu iki tabir hem Râvendî'de (aynı yer), hem de Hasan Yezdi'de (aynı yer) geçmektedir ve umumiyetle verdikleri malûmat birbirinin aynıdır.

Hasan Yezdi'ye göre, tâhsildar gelince, Oğuz şefleri, koyun verme işini sâvsaklamışlar, öte tarafдан, Tahsildar söylediğimiz kanunsuzlukları yapmıştır.

İbnü'l-Esîr meselenin bu ilk safhasından hiç bahsetniemekte, doğrudan Kamac-Oğuz şefleri mücadelelesine girmektedir (X 119).

³⁷ *jîl t,xi J:/-* &f = Ravendi* aynı yer.
•üü-fl/ <fl>*>*Dj iAl j^u » ®jt = Hasan Yezdi . »

³⁸ İmâd-ü d-dîn Kamac ile oğlu Alâ-ü d-clîn Ebû-Bekir'in müşterek olarak Belh valiliği hakkında bk. Müntecüb-ü d-dîn Bedî, *Atebet-ül-ketebe* 34 b, 38 a ve 72 a, 72 b, 74 b, 75 a.

³⁹ İki rivayete dayanan İbnü'l-Esîr bir yerde (XI 116) Oğuzların usululuğundan, dindarlığından, zekât verdiklerinden bahsederken başka bir yerde (XI 117) Kamac'ın hükümdardan Oğuzlar şâhneliğini israrla istemesini daha esaslı sebeplerle istinad ettiren malûmat vermektedir :

Oğuzlar Toharistan emiri Zengî'nin emrine iken, vaâdlerle kendi tarafına çekerek yaptığı savaşta onu öldürmeye muvaffak olan Kamac, onlara otlaklar göstermiştir. Fakat Gurlular'la Kamac arasında çıkan anlaşmazlıkta kendisini terk ettiklerinden, o Belh'i işgal eden Gurlular'ı ancak Sancar'ın yardımı ile kurtarmış ve mesele malûm şekilde halledilmiştir (XI 117-118). Kamac işte bu yüzden intikam almak istemektedir. Bizce asıl enteresan olan cihet, bu sırada Oğuzlar'ın etrafından gelenlerle çoğaldığılarındaki kayıttır ki bu gibi haller de Türk tarihinde görülebilen bir hadisedir.

yerinde olacağından, bir devlet prestiji halini almağa başladığını ileri sürebiliriz. Üstelik onun, bu sırada siyasi durumun imparatorluk için çok müsait olduğunu düşünmemesine imkân yoktu.

Belh'e gören Kamac onlara bir *sahne* göndererek, öldürdükleri tâhsildarın diyet (*resm-i cinayet*) ini istedi. Oğuz şefleri bu talebi red ettiler gibi, kendilerinin Sultanın "has raiget'i" olduklarını ileri sürerek, kimsenin emrine giremiyeceklerini söylediler. Hattâ tahkir ederek •kovdular.

Elde ettiği selâhiyetle, şüphesiz merkeze danışmadan, büyük bir ordu ile Oğuzlar'ı tedibe kalkışan Kamac ile oğlu Alâ-üd-dîn Ebu Bekir'in⁴⁰ savaşta onlar tarafından öldürülmesile meselenin ikinci safhası da kapanmış oldu.

Meselenin üçüncü ve en mühim safhasına gelince, hükümdarın tedib hareketini bizzat idare etmesinde, hepsi de Türk olan kumanandanların İsrarının büyük rolü olduğu muhakkaktır. Onlara göre, "buna göz yummamalıdır, eğer mesele küçük görülerek hadleri bildirilmeyecek olursa, zulümelerini daha da artıracaklardır,,. Bu İsrar neticesinde Sultanı nihayet ikna etmiş muvaffak oldular. Fakat, bunu duyan Oğuzlar telâşa düştüler. Üzerlerine yürüyen Kamac ile oğlunu savaştan vazgeçirmek için herhangi bir şekilde uzlaşma teklifinde bulunmayan ve savaşı derhal kabul eden Oğuzlar'ın Sultanın bizzat hareket ettiğini duyuncu telâsha düşmeleri, uzlaşma çareleri aramaları bir çok bakımlardan manâlıdır. Sultana elçi göndererek, daima tabii hükümdarın şahsına, itaattan geri kalmadıklarını, fermanları gereğince hareket ettiklerini, Kamac ocaklarına kastettiği için, aile ve çocuklarını korumak maksadile zarûrî olarak karşı koyduklarını bildidirler⁴¹. Meselenin halledilmesine çare olarak da, Kamac ile oğlunun ölümüne diyet olarak 100,000 dinarla 1000 Türk kölesi vermeği kabul ettiklerini ilâve ettiler⁴². Sultanın onlardan alacağı her kölenin, *Kamacı* (Kamac'ın

⁴⁰ Ebû Bekir adı yalnız Münteceb-üd-din'de, Hasan Yezdî'de ve İbn-ül-Esîr'de (XI 118) geçmektedir.

⁴¹ Kamacı'ı öldürmelerini mazur göstermek için ileri sürdürdükleri sebeplerin tam edicilik derecesini uzun uzun münakaşa etmek, bu yazımızın dar çerçevesi içine sığmaz. İbn-ül-Esîr'e göre, Kamac'ın bu mağlûbîyetini duyan Sancar, Oğullara bir elçi göndererek tehdit etmiş, memleketini terkettelerini emretmiştir. Bu hareketlerinden dolayı özür dileyen Oğuzlar, onu kendilerine karşı sefere çıkmaktan vazgeçirmek ve mera'larında kalmalarını temin etmek üzere birçok hediyeler vermişlerdir. Kabul etmeyen Sancar, topladığı 100,000'den fazla ordusu ile onlara karşı yürümüştür (XI 116).

⁴² Sibt İbn-ül-Cevzî'ye göre (XII 223 b, ayrıca bk. İsfahanî 283) ise her yıl 50,000 baş at ve deve bir bu kadar da koyun vermeyi teklif ettiler (Para hususunda Ravendi ve Hasan Yezdî birbirinin aynı). Sibt, hükümdarı kabul etmemeye teşvik edenin — oğlu ile birlikte öldürülüğünü yukarıda gördüğümüz — Kamac olduğunu söylemekle yanlışlıyor. Aynı hataya İbn-ül-Esîr de düşmüştür (XI 136).

Hasan Yezdî, köle sayısını da 100.000 olarak veriyorsa da, nüsha hatası olduğu muhakaktır.

şahsına ve hatırlasına bağlı köleler) olmasını teklif etmeleri, Oğuz reislerinin meseleyi halâ kendilerile İmparatorluk arasında değil, kendilerile nihayet muhatap sayımıya mecbur oldukları bir kumandan arasında telâkki ettiklerini gösteriyor ki belirtmeğe değer.

Sultan ikinci defa olarak kendi soyundan olan bu Türklerle karşı sefer etmekten vazgeçmiye hazırlırdır. Fakat kumandanlar onu âdetâ icbar ettiler. Îsrarlar karşısında ordusıyla yola çıktı. Tabii Merv-Belh istikametinde birçok nehirler (*heft-âb*) geçtikten, çok çetin yolları aşından sonra Oğuzlar'a yakın varınca kadın ve çocukları önde olmak üzere yalvararak karşıladılar. Para tekliflerini, miktarını arttırarak tekrar ettiler⁴³.

Üçüncü defadır ki Sultan-hem bu sefer merhamet ederek-dönmeye razi olmaktadır⁴⁴. Bu defa kaynaklarımız, onun savaştan vazgeçerek dönmesine mani olmak üzere atının dizginlerine kimlerin yaptığıını adlarıyla bildirmektedir: Emir Müeyyed-i Büzürg⁴⁵, Yaran-kuş⁴⁶ ve Ömer Asa mî⁴⁷.

Kim olduğu başka hiçbir kaynakta zikredilmeyen Mü e y e d 'in Oğuzlara savaştı ölen yukarıda adları geçen Kamac'la oğlu Ebubekir yerine Belh vali ve şahnesi tayin edildiğini, bu ikisinin torunu ve oğlu olduğunu öğrendikten sonra Sancar'ı Oğuzlar'a karşı savaşa zorlayanların başında bulunmasının sebebi daha iyi anlaşırlır. Şüphesiz gözleri önünde ceryan eden bu acıklı sahnenin orduyu teşkil eden Türk unsuru üzerinde de tesir ettiği, Müeyyed'in ordunun ekseriyeti tarafından sevilmediği hakkında kaynaklar tarafından verilen malûmattan da anlaşılıyor⁴⁸. Bunun savaşın neticesi üzerinde de tesir ettiğini biraz aşağıda göreceğiz⁴⁹.

Böylece yakın sebeplerini de safha safha izah ettiğimiz savaşın Belh vilâyetinin neresinde olduğunu bilmiyoruz⁵⁰. Savaş tarihine gelince,

⁴³ Her evden 7 batman altın (*heft men nukre*) ; Hasan Yezdî 20 a.

⁴⁴ Bu malûmatı veren kaynaklar, daha fazla merkezin görüşünü aksettirdiklerinden Oğuzlar'ın bu ricalarında samimi olduklarını kabul edebiliriz.

⁴⁵ Tam adıyla, Emir-i Îsfehsâlâr Merzubân üş-şark Müeyyed . Bk. Müntecib üd-dîn Bedî, 71 b-77 b.

⁴⁶ Hasan Yezdî'de شفیع şeklinde. Bk. Müntecib üd-dîn, 58 c-60 a, Cüveyn Şahnesi tayin edilmesi münasebetiyle. Tam adı, Seyf üd-dîn Yaran-kuş (شرانکوش).

⁴⁷ Yalnız Râvendî'de geçiyor (Ömer acemi şeklinde). Enverî'nin hakkında bir kaç kasidesi olan Emîr'in bu olması mümkündür.

Bk. *Divan-ı Enverî*, Murad molla ktbh. No. 425, 104 a, 105 b, 108 b.

⁴⁸ Ravendî 179; Hasan yezdî 20 a.

⁴⁹ Bu yeni durum karşısında ordunun hiç olmazsa bir kısmının, soydaşları Oğuzları hükümdarlarına tercih ettikleri anlaşılıyor.

⁵⁰ Sîbt ibn Ül-Çevzî savaş yerini-adını söylemeksızın şöyle tasvir etmektedir: Çarpışmadan başka çare kalmadığını gören Oğuzlar, etrafi dağlarla çevrili ve içine tek bir yoldan girilebilen geniş bir saha ("sahra,")da çadırlarını (*harkâvât*) kurarak, savaş hazırlıklarına başlamışlardır (bk. XII 223 a). Ayrıca bk. Isfehani 282.

548 (1153) yılının muharrem (mart-nisan) ayında vuku bulduğu hakkında İbn-ül-Esîr'in ifadesini⁵¹ Barthold gibi⁵², Semâni'nin elimize geçen yeni bir eserindeki⁵³ kayda göre⁵⁴ biz de kabul ediyoruz.

En az 40.000 çadırlık bir kitle olduğunu bildiğimiz Oğuzlar'ın⁵⁵ Selçuklu ordusu karşısında çarışan silahlı kuvvetlerinin sayısını da bil'miyoruz. İbn-ül-Esîr'e göre Sancar'ın bu maksatla etraftan topladığı askerin sayısı 100,000 atlidan fazla idi,⁵⁶

Bununla beraber, savaşın Amuderya'nın öte tarafında olduğunu, meşhur hicivci şair Kûşkekî-i Kayînî'nin Sancar'ın esir edilmesini hiev eden bir şiirinden öğreniyoruz (bk. Rıza Külli, *Mecma ul-Fusehâ* 488).

Bu suretle Hasan, Yezdî'nin yukarıda geçen ifadesinin doğruluğu teyid edilmiş oluyor.

⁵¹ Bk. XI 116. Râvendî (s. 177) aynı yılın sonlarında vukubulduğunu soyuyorsa da, aşağıdaki notta belirteceğimiz gibi, yanlıştır.

⁵² *Turkestan* 329, Münakasa için bk. yukarı.

⁵³ Kitâbü'l-Müntahâ, Topkapı Müzesi, Ahmet III Ktbh. No. 2953. İlk defa Hocam Fuad Köprülü, İstanbul kütüphanelerinde, Semâni'nin bu ad da bir kitabı bulunduğuna dikkatimi çekmiş, Adnan Erzi de adı geçen kütüphanede olduğunu söylemiştir. İçinde, şahsan temasta bulunduğu, derslerini dinlediği veya kendilerinden birşeyler sorduğu 1300 den fazla şeyhin hayatından bahseden bu eserin -Selçuklu devri kültür tarihi ve içtimai tarih araştırmaları için- *Kitab-ül-Ensâb* gibi eserlerinin kıymet dereceleri de gözönünde tutulursa - ne kadar emsalsiz bir kaynak olacağı kendiliğinden anlaşılır. Hayatı ve eserleri hakkında bk. Broekelman I 329, Supp. I 564-5. Şeyhlerin hakkında tilmizlerinin «*Mucemü şüyüh*» adlı eserler yazma adeti hakkında bk. *Kitab-ül-müntahâb* 2a-2b; Kâtib Çelebi, *Kefâ el-Zunûn* Yaltkaya nr. II 1735. «San car devri müesseselsi tarihi» için kullandığımız bu eserden, biz ayrıca yazacağımız «*Oğuz istilâsi*» adlı yazımızda istilâ esnasında öldürülen din adamlarını ele alarak, bundan muhtelif bakımlardan "- muhtelif şehirleri hangi tarihte yağma ettikleri. bu şehirlerin uğradıkları insan kaybı vb, hakkında bazı neticeler çıkarımağa çalışacağız.

En geniş kaynak telâkkisine sahip ilim adamlarının bile ehemmiyet vermedikleri (Msl. Cahen, *La Syrie da Nord...* Paris 1940, s. 35; Sauvaget, *Introduction à l'Histoire*, Paris 1943, s. 41) bu çeşit kaynakların muhtelif bakımlardan ne kadar mühim olduğu, bu yazmanın geniş bir tavsif ve tahlilini yaptığı zaman görülecektir. Yeni kaynak telâkkisi hakkında en geniş ve orijinal görüşleri ileri sürmüş olan büyük âlim Fuad Köprülü bile (*Anadolu, Selçukluları Tarihinin yerli kaynakları*. Belleten. XXVII) biyografi lûgatlarının tarihî kaynak olarak ehemmiyeti üzerinde hiç durmamıştır.

⁵⁴ İbrahim b. Muhammed el-Hamevi el-Bagavî adlı şeyh, Bağsur (bk. Le Strange 413, 415) yılında 548 yılının Cemâziyûl-evvel (Temmuz-Ağustos 1153) de ölü olarak bulunmuştur. Oğuzlar'ın üzerine hücumu üzerine korkudan öldüğü söylenmiştir. Oğuzlar'la Amu-derya ötesinde olan savaş tabiatıyla, bu tarihten sonra olamaz. Savaş yerinden Herat ile Merv ür-Rûd arasında bulduğunu bildiğimiz Bağsur şehrine kadar kaç ayda geldiklerini kati olarak tayin edemediğimizden, savaşın bu ölüm hadisesinden kaç ay önce olduğunu çıkaramıyorsak ta, üç aydan da fazla olamayacağı tabiidir. Bu hadise, Suriye'de Zü'l-ka'de (ocak 1154), ayında duyuldu (İbn-ül-Kalânisî nr. Ahmedroz, Leyden 1908 s- 325).

⁵⁵ bk. Fuad Köprülü, *Yıldırım Beyazîd'in Esareti ve intiharı hakkında*, Belleten II 598 (galiba Handımîr'e istinaden. Bk. *Ravzat üs-sâfa*, Bombay tabı IV 94)

⁵⁶ Bk. XI 116

Oğuz şeflerinin kendi kuvvetlerini tertip tarzı, harp tabiyeleri ve nihayet savaşın ceryanı hakkında Sıbt İbn-ül-Cevzi'de oldukça geniş malumat bulmaktayız. Ona göre, yukarıda tarif ettiğimiz yere çadırlarını kuran Oğuzlar mal ve hayvanlarını bu çadırların etrafına "sur gibi,, dizmişler ve çadırların aralarında kapı vazifesini görmek üzere boşluklar bırakmışlardır. Bu boğazdan giren Sancar ordusu askerlerinin attıkları oklar çadırlara, develere ve atlara isabet etmekte, fakat Oğuzların attıkları oklar athılara çarpmaktadır. Sancar muhafiz kuvvetleriyle boğazda durmakta ve neticeyi beklemektedir. Hüküma geçen Oğuzlar, Selçuklu ordusunu püskürtmüştür. Sancar ordusunun büyük kısmı öldürülmüştür. Sağ kalanlar boğaza doğru kaçmışlarsa da, Oğuzlar yetişerek oraya varmadan yok etmişlerdir⁵⁷." Verilen bu malumat, Türklerin muharebe usullerine uygun olduğundan, umumiyetle doğru olarak kabul edilebilir. Hattâ Selçuklu ordusunun tamamiyle yok edildiğilarındaki ifadeyi de kabul etmek mümkündür⁵⁸.

Bu isyan hareketinin en büyük neticesi, şüphesiz, imparatorun, Sancar'ın Oğuzlar eline esir düşmesi⁵⁹ ve bu suretle büyük Selçuklu imparatorluğunun fiilen - geçici de olsa - sona ermesidir. Oğuzlar'ın da beklemediği bu neticenin elde edilmesi, meselenin mahiyetini çok değiştirmiştir: Varlıklarını korumak için meşru Sultana karşı savaşmak zorunda kalmış olan Oğuzlar, âsi durumunda iken, imparatoru ellerinde bulundurmaları dolayısıyle, birden bire Selçuklu imparatorluğunun başına geçmişlerdir. Gerçekten, esir alınınca ve esirlik hayatında Oğuz şeflerinin kendisine karşı - zahirî de olsa - hareket ve muamelelerinden onun şahsında Selçuklu imparatorluğunun devam ettiği fikrini taşındıkları görünüyor⁶⁰. Onların iddialarına göre, imparator, Selçuklu ordusu kumandanlarının tesir ve nüfuzları yerine, kendi tesir ve nüfuzları altına

⁵⁷ Sıbt. XI 223 a. Hasan Yezdî'ye göre, Selçuklu Ordusunun bir kısmı da kaçarken nehirlerde boğulmuştur (20 a). Ayrıca bk. Isfehânî, 282.

⁵⁸ Aşağıda göreceğimiz gibi, başka bir hükümdar seçerek Oğuzlar'a karşı cephe alan Sancar ordusu mensupları, bu savaşa iştirak etmemiş olanlardı.

⁵⁹ Sancar'ın harp meydanında mı, yoksa payitaht» Merv'e kaçtıktan sonra mı esir edildiği meselesi şüphelidir. İbn-ül-Esîr'deki bir rivayeti ele alan Bart Holland, bu ikinci şekli kabul eder görünümektedir (bk. Turkestan 329, not 1). Halbuki elimizdeki yeni malzemeye göre, buna imkân yoktur. Zira bu takdirde Belh'de Oğuzlar'a ikinci bir savaş verdiği kabul etmek lâzımdır. Halbuki buraya uğramış olsalardı, Semâni'nin böyle bir kültür merkezinde ya öldürülüdükleri — yahut önlərinden kaçan — bir şeyhinden bahsetmesi gereklidir. Sonra İbn-ül-Esîr'in (XI 119) Merv'i ilk yağma tarihi olarak verdiği Cemaziyûl-eyvel ayı çok erkendir. Çünkü bu sırada Oğuzların henüz şehri işgal etmediklerini yukarıda gördük (bk. not 53).

⁶⁰ Esir alınınca, Oğuz büyüklerinin atlarından inerek önünde yer öpmeleri (bk. Sıbt., XII 223 a), tahtına oturtmaları (İbn-ül-Esîr X 119) v. s. bunu göstermektedir. Bu hususta, daha ciddî bir delil de «Oğuz istilası ve neticeleri» adlı yazımızda belirteceğimiz gibi, Sultan Sancar öldükten sonra adına sikke bastırma devam etmeleridir. Meselenin garip tarafı, başlangıçta Sultan Sancar'ın da buna inanmış görünmesidir. İbn-ül-Esîr'e göre, Merv'de kendisine ifeta'da

girmiştir⁶¹. Fakat onların bu telâkkisi ve meydana gelen yeni durum, gerek Selçuklu imparatorluğu askeri ve sivil teşkilâti mensupları, gerek tâbi devletler, gerekse hattâ İran halkı tarafından kabul edilmemiştir⁶²

Görülüyor ki bu Büyük Selçuklu imparatorunun siyaset sahnesinden fiili olarak çekimlesiyle, kendisinin şuurlu ve plânli siyaseti sayesinde muhafaza etmeye çalıştığı kuvvet muvazenesinin, böyle birden bire denecek şekilde değişmesiyle ortaya yeni birtakım meseleler çıkmıştır. Oğuzlar'ın bütün bu meseleler karşısında aldığı tedbirleri, fetih ve istilâ hareketlerini, nihayet âkibetlerini - doğurduğu neticeleriyle birlikte - başka bir yazımızda ele alacağız.

bulunmasını isteyen Oğuz şeflerinden Bahtiyar'a, burasının payitaht olduğunu ileri sürerek "ıktı"nın câiz olmadığını söylemiştir. Bahtiyarın onun bu sözlerine gülmesi, hakikî vaziyetini idrâk ettirmiş, başından tacı atarak, Merv hânkâfi'nda sultanlık (*el-mâlk*) yapma yacagina tevbe etmiştir (XI 117).

⁶¹ Bk. Sibt, aynı yer. Bu takdirde, ayrıca ele alacağımız, demir kafese koyma tedbirinin, Sultanın kaçmak teşebbüsünün sezilmesinden sonra alındığı akla gelebilir.

⁶² Sancar esirlik hayatı yaşarken, Oğuzlar'a karşı yapılan savaşa iştirak etmemiş kumandan ve askerlerinin, ayrıca göreceğimiz gibi, başka birini hükümdar seçmeleri (şimdilik bk. Barthold, *Turkestan* 330; bu aynı zamanda Sancar'ın kurtulmasından veya kurtarılmasından da ümitlerini kestiklerini gösterir) imparatorluğu yıkmak için hiçbir fırsatı kaçırımayan Atsız'ın, esir meşru imparatorun müdafaaçısı olması (Barthold, aynı yer)unu gösterir.

DER OĞUZEN-AUFSTAND (Auszug)

Von Dr. MEHMET ALTAY KÖYmen

Es sollen hier nicht die Landnahme und die Wanderungen der Oğuzen, die zur Gründung des Selschuk-Reiches und zur Niederlassung der Oğuzen in Nord-Iran und Anatolien führten, behandelt werden, sondern lediglich der Oğuzen-Aufstand, der einer der Hauptgründe für den Zusammenbruch des durch ebendieselben Oğuzen gegründeten Selschukeh-Reichs war.

Wie fast alle Probleme der mittelalterlichen türkischen Geschichte, ist auch über diese Frage bisher noch keine Spezial-Untersuchung erschienen¹; höchstens ist der Aufstand in den Werken von Ausländern oder Türken nebenbei erwähnt worden². Wir stützen unsere Darstellung auf Dokumente, die wir bei der Vorbereitung eines Buches über "Sultan Sancar und seine Zeit," fanden und die bisher unbekannt oder unausgewertet geblieben sind, und wollen vor allem die Ergebnisse dieser grossen aber "in ihrem Charakter und ihrer Ausdehnung bisher noch unklare"³, Aufstandsbeviegung untersuchen.

Wir wissen, dass z. B. zur Zeit von Melikşah (1072-1092) in Iran und den zu Iran gehörigen Ostgebieten neben festsiedelnden Gruppen auch Oğuzen-Verbände lebten, obwohl zahlreiche Oğuzen-Stämme und Gruppen aus verschiedenen Gründen in die Aussengebiete (Uc) strömten und sich dort niederliessen⁴. Bekannt ist ferner, dass später, z. B.

¹ Es ist bedauerlich, dass über die Ursprünge dieses grossen türkischen Reiches, dessen Weltgeschichtliche Bedeutung jetzt immer mehr erkannt wird (siehe Sauvaget: «Introduction à l'histoire de l'Orient Musulman»; Paris 1943, S. 140) noch keine Untersuchung wie die von Fuat Köprülü über die Gründung des Osmanenreiches vorliegt, obwohl genug Material dafür vorhanden ist. Vorläufig vgl. Barthold: «Turkestan dozun to the Mongol Invasion» (Gibb Memorial Series, London 1928).

² Für Nord-Iran vgl. die Artikel «Azerbaijan» (von A. Z. Togan) und «Azeri» (von F. Köprülü) in der türkischen Ausgabe der «Encyclopædie des Islam»; für Anatolien vgl. Mükrimin H. Yinanç: «Selçuklular devri Türkiye tarihi» (Istanbul 1944). — Ueber die juristische Seite der Aufstandsbewegung vgl. W. Barthold: «Turkestan», Index; W. Barthold: «Öcerki istorii turkmenskogo Naroda» (Zeitschrift «Türkmenia», Bd. I, Leningrad 1929) und vor allem Fuat Köprülü: «Anadolu Selçukluları Tarihinin yerli kaynakları» (Belleten Nr. 27, S. 481-2) und F. Köprülü: «Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei meseleleri» (Belleten 28, S. 274, 279, 281).

³ F. Köprülü (Belleten 27, 480).

⁴ Dies geht klar aus den Worten von Nizam ül-Mülk, dem Vezier der Selschukken (in seinem «Siyasetnâme») über die gegen die Turkmenen zu verfolgende Politik hervor. Nach ihm haben diese zahlreich sehr bedeutenden Turkmenen zwar

zur Zeit von Sultan Sancar (1117-1157), noch nomadische Oğuzen (Turkmenen) in Horasan und östlich da von lebten⁵. Fuat Köprülü⁶ hat dies so formuliert, dass er Ost-Iran im 11.-13. Jahrhundert als Land der Oğuzen anspricht.

Nach ihm finden wir aber in den für diese Periode recht umfangreichen offiziellen Dokumenten keine Angaben, die uns über das Verhältnis der im 12. Jahrhundert infolge des Drucks der Karluk aus Transoxianien in die Gegend von Belkh einvandernden und im Reiche Sultan Sancar's unter dessen Herrschaft lebenden Oğuzen zu der Regierung und zu den dört lebenden festsiedelnden Bürgern (reâyâ)⁷.

Da sie aber in vieler Beziehung unter ähnlichen Bedingungen lebten wie die uns durch EHasse der Selschuken-Regierung bekannten nomadischen Turkmenen von Gürgân (Gürcan) im Südosten des Kaspischen Meeres, können wir behaupten, dass besagte Erlasse auch die offizielle Einstellung der Zentrale zu den bei Belkh lebenden Oğuzen-Gruppen widerspiegeln. Wie wollen damit sagen, dass der Staat den türkischen Nomaden gegenüber dieselbe Politik verfolgt hat wie gegen die Turkmenen. Für unser Thema ergeben sich aus zwei Angaben⁸ über die Turkmenen von Gürgân im Münteceb-üd-din Bedt folgende Punkte:

1) Wenn auch äusserlich der Staat diese Turkmenen den übrigen " reâyâ „ vollkommen gleichstellte, so waren diese jedoch zweifellos dem Reich viele Schwierigkeit bereitet, aber andererseits grosse Verdienste bei der Gründung des Reichs gehabt. Um sie zufrieden zu stellen, solle man Tausend oder mehr Turkmenen-Kinder an den Hof nehmen und nach dem «Gulam» - System erziehen. Dann werde der Hass der Turkmenen gegen den Staat aufhören (Halhali-Ausgabe ; Teheran 1310, S. 73). — Wie stark die Selschuken-Regierung das Problem der nomadischen Turkmenen beschäftigt hat, Vgl. W. Bartold: «Turkestan» S. 309.

⁵ Münteceb-üd-din Bedî: «Atebet ül-ketebe», 77b-79b und 81b-82a. — Dies Buch, dessen Manuskript in der Kairo'er Nationalbibliothek (Nr. 19-6292) ist, ist' eine Quelle von höchster Wichtigkeit für die selschukische Geschichte. Es ist zum ersten Male von Muhammed Kazvinî (*Bisi makûle* 156-166) auf dies Büch hingewiesen, in einer ausführlichen Analyse dieses Buchs haben wir über das bisher noch nie behandelte Problem der «Selschukischen Diplomatie» und über den «Aufbau des selschukischen Reiches», der in unvollkommener Weise an Hand der bekannten Quellen bearbeitet war, neues Material gebracht. Das Buch ist ferner eine der Hauptquellen für meine Arbeit über die «Staatlichen Einrichtungen der Zeit Sultan Sancars».

⁶ «Osmanlı imparatorluğunun Etnik Menşei» (Belleten 28, 281). Wir wissen nicht, auf Grund welcher Belege F. Köprülü zu diesem Schluss kam. Nach Bartold hätten die Oğuzen sich schadlos gehalten an einer Plünderung von Buhara (1144), als Sancar* gegen Hwarezm zpg als Rache für die Plünderung Mervs durch den Hwarezm-Şah Atsız. Nach ihm hat die Wanderung der Oğuzen nach Belkh auf diese Weise begonnen (*Turkestan*, 327). Obwohl wir keine Belege haben, möchten wir doch behaupten, dass der Sieg der Kara-Kitay über Sancar und ihre Besetzung von Transoxianien einen starken Einfluss auf die Einwanderung der Oğuzen in Belkh gehabt hat.

⁷ Belleten 28, 279.

⁸ Münteceb-üd-din Bedî: «Atebet ül-Ketebe» 77&-79b; «lb-82a.

In ihrer inneren Verwaltung unter Leitung ihrer eignen Häuptlinge gänzlich unabhängig. Es ergibt sich schon aus der flüchtigsten Untersuchung ciieser zwei Erlasse⁹, dass die Vollmachten der von der Regierung dört angestellten 'Şahne' viel geringer waren als die der in anderen Bezirken waltenden Şahne¹⁰. Die Hauptaufgabe der bei den Turkmenen tätigen Şahne war, den Staat bei den Stammesoberhäuptern zu vertreten, die Verbindung der Stammeshäuptlinge untereinander herzustellen, Weide - und Tränkplätze festzulegen, Uebergiffe gegen die ansässige Bevölkerung zu verhindern und ausserdem die staatlichen Steuern zur rechten Zeit einzuziehen.

2) Viel wichtiger aber für uns ist, dass man die Nomaden ökonomisch als Ergänzung der städtischen Wirtschaft ansah. Es ist klar ausgesprochen¹¹, dass die Tiere und Produkte der Nomaden zur Erhöhung des Wohlstandes der Ansässigen betrügen. Dies ist zweifellos in gewisser Hinsicht richtig, man spürt aber hinter diesen Worten, dass man damit zugleich die Nomaden den Ansässigen gegenüber verteidigen vollte¹². Es muss aber betont werden, dass solche offiziellen Ansichten in erster Linie Ausdruck der persönlichen

⁹ Schon die Überschrift der besagten Erlasse in einem anderen Text ist interessanter «Erlass über die Eingetzung von Şahne über die Kommandanten der Turkmenen» (Misâl-i şahnegî-i sâlâran-i Türkmanân) (vgl. Rosen: «Les manuscrits Persans de l'Institut des Langues orientales», Petersburg 1886, S. 150). Die mit den Turkmenen zusammenhängenden Dokumente, auch die hier benützten, sind in dem von Volin, Romaskeviç und Yakubovski herausgegebenen «Materiali po istorii turkmen i Turkmenii» (Leningrad 1939, Bd. 1, 314 - 320) veröffentlicht. Eine kurze und unvollständige Anzeige dieses Buches erschien von Abdulkadir İnan im «Belleten» (31, 474,6).

¹⁰ Obwohl natürlich die nomadischen Turkmenen keine Zentrale hatten, hatte doch jeder der ihren Führern vorgesetzten Şahne immer einen Verwaltungssitz. Über die sonstigen Unterschiede zwischen diesen und den anderen Şahne vgl. Âtebet-ül-Ketebe, Tevfîz-i şahnegî, 58b-60a und Mensûr-i eyâlet ve şahnegî-i Belh, 71b.-77b-. Über Aufgaben und Vollmachten des Şahne findet sich in historischen Quellen viel Material; Einzelheiten siehe in einer Arbeit «Die staatlichen Einrichtungen der Zeit Sultan Sancar's». Es handelt sich um a) Aufrechterhaltung von Ruhe und Ordnung; b) Leitung aller Verwaltungstätigkeit (mesâlih); c) Kontrolle der Justiz; d) Schutz des reâyâ gegen jedweden Uebergriff besonders von Seiten des Heeres, der Reisenden, Aufrührer und Betrüger; e) ihm unterstehen sämtliche Zivilbeamten (hâeggân), bedeutenden Leute, Gelehrte, Gelehrte, Seyid u. a.; f) alle Arbeiten im Bezirk unterstehen ihm; g) er hat militärische Kriifte zu seiner Verfügung.

¹¹ Über Austauschplätze in Transoxianien und Hwarezm, wo zu bestimmten Zeiten mit der ansässigen Bevölkerung Handel getrieben wurde, vgl. Yakut: «Mucem Ül-Büldân», III, 366 und IV, 714.

¹² Über die Frage des Ausgleichs der Interessen der iranischen ansässigen und der türkischen nomadischen Bevölkerung und die Einstellung des Staates hierzu vgl. W. Barthold: «Turkestan» (309-310) und F. Köprülü: «Bizans müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar» (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası 1, 226-7; 193U-

Anschauungen des Herrschers sind; man kann aber trotzdem sagert-, dass die Vertreter der Zivilverwaltung bei den nomadischen Turkmenen (öder Oğuzen) eine zumindest ebenso stark negative Auschauung vertraten. Ueberhaupt sind die Ansichten der selschukischen Chronisten, die meist Iranier waren und zweifellos die Vorstellungen der ansässigen Bevölkerung vertraten, den Türken gegenüber nicht sehr positiv. Allerdings muss betont werden, dass sie gegen die Kommandanten und Soldaten der staatlichen Militärverwaltung zumindest ebenso stark, wenn nicht stärker negativ eingestellt waren wie gegen die Nomaden. Dies hängt mit der Konkurrenz zusammen, die zwischen der vorwiegend aus ansässigen Iraniern bestehenden Zivil - und der meist aus Türken zusammengesetzten Militärverwaltung bestand, ein Punkt, auf den wir hier nicht näher eingehen können. Ueber die Einstellung des selschukischen Heeres zu den Turkmenen werden wir weiter unten sprechen.

in der Geschichte des grossen Selschuken-Reiches, an dessen Spitze Sultan Sancar stand, bildet die Schlacht von Katvan (9. September 1141) einen Wendepunkt. Nach dieser Niederlage des für unbesiegbar geltenden Selschuken - Herrschers, der das Reich der Karahaniden und das Reich von Gazne unter seine Oberhoheit gebracht hatte, über Hwarezm herrschtej den irakischen und türkischen Selschuken seine Schutzherrschaft aufgezwungen hatte,¹³ eines Mannes, der schon zu Lebzeiten als Persönlichkeit vom Format des Selschuken- Herrschers Melikşah betrachtet wurde¹⁴, war es klar, dass das politische Gleichgewicht durch die Gründung des feindlichen Staates der Kara - Kitay in Transoxianien, dessen Grenze direkt bei der Hauptstadt begann, sich zu seinen Ungunsten verschoben hatte; diese neue Staatsbildung stellte für das Reich eine ungeheure Gefahr dar¹⁵. Diese Gefahr ist wohl auch mit der Grund, warum Sultan Sancar sich nicht zu einer entscheidenden Aktion gegen den Hwaresm- Şah Atsız entschloss, der sich keine Gelegenheit entgehen Hess, um sich von der Oberhoheit der Selschuken zu befreien¹⁶. Nach der Niederlage von Katvan ist

¹³ vjfl. hierzu rneine Arbeit «Sultan Sancar und seine Zeit».

¹⁴ vgl. *Divan-i Hakâni* (Ali Abdurresûlî-Ausgabe, Teheran 1316, Index).

¹⁵ Dass aus Furcht vor den Kara-Kitay kein Angriff gegen Hvvarezra unternommen wurde, schreibt auch Ibn-ül Esir (Ausgabe Tornberg X, 59). Über den Einfluss dieses Krieges auf das Prestige Sancar's s. W. Barthold '• «Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens» (Berlin 1935, S. 123).

¹⁶ Über seine mehrfachen Aufstnde vgl. vorläufig W. Barthold «Turkestan» S. 323 - 331.- Es' kann nicht zufällig sein, dass Sancar nach der Unterdrückung des ersten Aufstandes von Atsız, noch vor der Schlacht von Katvan (1138), sehr harte Massnahmen traf (er tötete den gefangenen Sohn von Atsız sofort und stellte seinen Neffen Süleyman als Gouverneur in Hwarezm an), während er bei der Niederschlagung der späteren Aufstnde von 1143/4 und 1147/8 lediglich «verwaltungsmässige Reorganisationen» traf. Als Atsız nach der 3. Erhebung- auf Grund der Vermittlung eines Zâhid zu einer Verstan-

die "Angriffs-Politik,, beendet: weder gegen die Kara-Kitay noch auch gegen Hwarezm wird gekämpft, wenn nicht ein Angriff von dört dazu zwang.

Öder sollte der Grund für diese " Defensiv - Politik „ darin liegen, dass man plante, gegen die während der Schlacht von Katvan von allein entstandene Allianz dieser beiden Staaten, von denen jeder einzelne dem Selschukenreich an Kraft gleich war, einen Gegenblock zu schaffen ? Aber welche positiven Massnahmen hat in diesem Faile Sultan Sancar getroffen, um nicht einem gemeinsamen Angriff dieser beiden öder noch anderer Staaten ausgesetzt zu sein öder sogar das Bündnis zwischen beiden zu zerstören? Antwort auf diese Fragen finden wir nur bei Sibt ibn ül-Cevzî¹⁷. Nach ihm hatten nicht nur die Kara-Kitay¹⁸ sondern auch Hwarezm und die Oğuzen den Sultan Sancar besiegt¹⁹. Nach dem Sieg bei Katvan war der Hakan der Kara-Kitay in sein Land, der Hwarezm - Şah nach Hwarezm zurückgekehrt, während die Oğuzen in das Gebiet zwischen Samarkant und dem Ceyhun als Herren eingerückt waren. Sancar vergass nicht, was ihm angetan war; er söhnte sich mit dem Hwarezm-Şah aus²⁰ und schickte, wie wir unten ausführen werden, unter dem Kommando von Kamaç ein Heer gegen die Oğuzen²¹.

Diese Angaben von Sibt ibn ül-Cevzî sind -zumindest chronologisch- unrichtig, aber die Bedeutung seiner Mitteilung liegt darin, dass er darauf hingewiesen hat, dass die Zwistigkeiten zwischen Sancar und den Oğuzen kein einzeln dastehender Vorgang waren, sondern im Zusammenhang stehen zu den Beziehungen Sancar's zu den Kara-Kitay

digung bereit war und zu Sancar kam, um ihm seine Unterwerfung zu zeigen, begrüsste er Sancar vom Pferd aus lediglich durch Neige des Kopfes und zog sich dann, ohne ein Wort zu sagen, zurück, während er hätte absteigen müssen und die Erde küssen müssen. Es ist unmöglich, dass Sultan Sancar, der sonst gegen riie kleinste Unehrerbietigkeit, die man gegen ihn zeigte, ausserordentlich empfindlich war, von dieser Geste befriedigt sein konnte (s. Cüveyî II, 10 ; Barthold, 1. c. 328).

¹⁷ *Mir'ât üz zaman ft tarih ü-a'yân* (İslâm ve Türk eserleri Müzesi No. 2125-2141), *Yunînî* (Manuskript XII, 223ab). Bei Jewet (Bd. XIII) fehlt dieser Teil. Diese ausführlichste Quelle für die Selschuken-Feit ist erwähnt in der ausgezeichneten Arbeit von Claude Cahen ' «La Syrie da Nord à l'Epoque des Croisades » (Paris 1940, s. 64-5); über die Istanbuler Handschriften vgl. C Cahen «Chroniques arabes... dans les Bibliothèques d'Istanbul » REI, 1936, IV, 339).

¹⁸ im Text als « Hakanu melik it-Türk » bezeichnet. Es ist aber unzweifelhaft, dass damit nicht die Kafahaniden, sondern die Kara-Kitay gemeint sind. An der Stelle, wo derselbe Autor von der Schlacht von Katvan spricht, nennt er sie « kâfirü Türk » (*Mir'ât üz - zaman*, XII, 195a)

¹⁹ nach Barthold verlangten nicht die Oğuzen, sondern die Karluk Hilfe von den Kara-Kitay gegen Sansar. Aber unter diesen Kartuk werden wohl auch Oğuzen gewesen sein.

²⁰ hiermit ist der Zug Sancar's gegen Hwarezm im Jahre 1147/8 gemeint. Vgl. Anm. 16.

²¹ *Mir'ât üz-zamân*,

und dem Hwarezm-Şah²². Diese Ausführungen mögen genügen, um die kritische Lage des grossen Selschukenreiches und die fein - berechnete Politik Sancar's angesichts dieser Lage soweit charakterisiert zu haben, wie für unser Thema notwendig ist. Andererseits gibt es Hinweise²³, dass auch die Führer der Oğuzen die Situation des Reiches kannten und sie zu ihren Gunsten auszunutzen versuehten.

Wir wissen nicht, ob gegen die Oğuzen ein Straffeldzug unternommen wurde, nachdem diese die Festung Buhara zerstört hatten j ebenso ist uns unbekannt, wann sie von dör in die Gegend von Belkh gezo-

²² in diesem Faile ist noch mehr verständlich, warum Sancar bei seinem Rauchfeldzug gegen den Hwarezm-Şah wegen der Besetzung von Merv nach der Niederlage Von Katvan, die Mauern von Buhara niederreissen Hess. Barthold sah den Zusammenhang dieser Tat mit dem Zug gegen Hwarezm nicht (l.c.). Ich hoffe auf diese Dinge später noch einmal eingehen zu können. - Wir haben übrigens Berichte, dass die Beziehungen zwischen Atsiz und den Oğuzen immer freundschaftlich waren (Barthold: «Monographie über die Geschichte der Tarkmenen» (russisch) S. 34; nach einem Brief des Hwarezm-Şah aa den Başbuğ'der Oğuzen vorn Jahre 1156} das Original dieses Briefes findet sich bei Reşid-üdd-dîn Vatvat: *Arâist M-havûfir ve Nefâis un-nevâdir», Hagiasophia-Bibliothek, Nr. 4015, Blatt 24b. Das Stück, das über die Beziehungen zwischen Atsiz und den Oğuzen handelt, ist von Barthold im 1. Band seines russischen Buches : «Turkestan bis zur Eroberung durch die MORGOGLEN» abgedruckt (S.28); es findet sich auch bei Rosen, 1. c. Si 152). Der Ruhm, eine Kopie dieses nicht nur für die Geschichte von Hwarezm, sondern auch für die Geschichte der Staatsorganisation und der «Türkischen Diplomatie» ausserordentlich wichtigen Textes in Istanbul gefunden zu haben, gebührt Adnan Erzi. Wir hoffen, dass Unser Kollege bald seine kritische Ausgabe dieses Textes wird veröffentlichen können.

²³ Vgl. hierz den Artikel «Ghorides» in der «Encyclopaedia of Islam» (von Longworth Damaskos). Während Sancar zuerst den Melik von Gur gegen Behram-lâj von Gazne schützte, um ihn auf seine Seite zu ziehen, musste er später (1152/3), als Alâ-üd-din Cihânsûz so stark wurde, dass er das Kräftegleichgewicht zerstörte, und vor allem, nachdem er Gazne dem Erdbodea gleichgemacht hatte, gegen eben diesen Herrscher von Gur kämpfen. Bekanntlich gelang es Alâ-üd-din, der in der Schlacht von Nâh gefangen wurde, wiederum Sancar's Vertrauen zu gewinnen, so dass er seiaea Rang erhalten konnte. Dies ist einer der Gründe, und vielleicht der wichtigste, warum Sancar mit Hwarezm zu einem Ausgleich kommea wollte. Ueber die Beziehungen zwifseien den Selschuken und Gur vgl. Hikmet Bayur: «-Hindistan Tarihi» (Ankara 1946, S. 252-3). Hasan b. Şahabüddin Yezdi, dessen Werk wir für unsere Darstellung des Aufstandes besonders ausgiebig benutzt haben, stellt als Hauptgrund für ihn den Kampf zwifseien den jungen Kommandanten wie Kamaç und den alten Kommandanten Sancar's hin (*Cami üt-tevarih*; Handschr. d. Bibliothek Fatih, N. 4307, Blatt 19 b). Wir wissen über Yezdi bisher nur, dass er in der Timuriden-Zeit gelebt hat und sein Werk im Namen Şâruh's geschrieben hat (6 a). Der Abschnitt über die Zeit Sancar's, den wir benutzt haben, ist teils in Prosa, teils in gebundener Sprache verfasst. Dass vor allem die gereimten Teile aus dem von Emir Muzzî im Namen Sancar's geschriebenen «*Sancar-nûme*» (vgl. Ibn Islen diyar: *Tarih-i Taberistan*», Ausgabe von Abbas İkbal, il, 54, 72) stammen, geht aus einer Angabe im Text hervor (4 a). Da die dortigen Angaben aber durch die anderen bekannten Quellen bestätigt werden, bestehen keine Bedenken dagegen. Sie

gen und²⁴ unter welchen Bedingungen sie unter selschukische Oberhoheit getreten sind. Sicher ist nur, dass es sich bei den Oğuzen, die in den Kämpfen zwischen Gur und den Selschuken (546 d. H.; 1152/3) auf die selschukische Seite übergingen, um eben diese Oğuzen handelte²⁵.

Wir wissen ferner, dass die in der Gegend von Belkh auf den Weiden von Huttelân lebenden Oğuzen, die unter Führung ihrer reichen Häuptlinge²⁶ in die beiden Gruppen der Bozok und Üçok zerfielen, vor ihrem Aufstand an die Küche Sultan Sancar's jährlich 24,000 Schafe abzuliefern hatten. Der damalige Gouverneur des Bezirks Belkh, Imâd üd-din Kamac, scheint keinerlei Einfluss auf die in seinem Gebiet lebenden Oğuzen gehabt zu haben, sondern diese lebten halb-unabhängig, nur dem Herrscher persönlich verpflichtet. Dies geht auch daraus hervor, dass Kamac, der ja für die Ordnung in seinem Gebiet verantwortlich war, als er erfuhr, dass die Oğuzen aus irgend einem Grund einen Steuerkassierer ermordet hatten, gegen diese nicht einschreiten konnte, ehe er nicht die erforderliche Vollmacht eingeholt hatte, d. h. als er "Şahne,, bei ihnen hatte einsetzen dürfen²⁷. Immerhin stimmen aber die meisten Quellen darin überein, dass die Oğuzen bei Ausbruch des Aufstandes verhältnismässig ruhig unter Leitung ihrer sehr reichen

stimmen teilweise wörtlich mit Râvendî überein, der am ausführlichsten über den Oğuzenaufstand schrieb, während die Namen der darin eine Rolle spielenden Selschuken-Kommandanten in den offiziellen Quellen, vor allem im *Atabet-ül-ketebe*, vorkommen.

²⁴ Über die Gründe für diese Wanderung vgl. oben.

²⁵ Einzelheiten bei Ibn ül-Esîr XI, 117-8. Danach standen vor diesem Kampf die Oğuzen mit Kamac in Beziehungen. Nach der Vertreibung der Kartuk aus Transoxianien, wollte Zengi b. Halife, ein Herrscher in Toharistan, sie gegen seinen Feind Kamac benutzen, aber diese gingen, wie vorher verabredet, während des Kampfs mit Kamac zu diesem über. Sie wurden dafür von Kamac nach seinem Sieg mit der -Zuveisung von Weideplätzen belohnt. Naehher, aber spielten sie Kamac dasselbe Spiel, indem sie bei dessen Kampf gegen Alâ-üd-din Cihânsûz auf die Seite von Gur übergingen. Dadurch ging Belkh verloren. im Kampf zwischen Sancar und diesem Herrscher von Gur, der mit der Gefangennahme von Alâ-üd-din endete, verhalfen sie Sancar zu seinem Sieg, indem sie mit anderen Türkstammen zu ihm übergingen. Nach Ibn ül-Esîr blieb die Feindschaft zwischen Sancar und den Oğuzen nach dem Abkommen mit Gur, wo sie in Toharistan blieben, bestehen. Dies spielte bei den unten zu erörternden Vorgängen mit. Ueber den Kampf zwischen Sancar und Gur vgl. Cüzcânî, *Tabakcet-i Nnsîrî* (Uebersetzung Raverty I, 357 f.).

²⁶ Nach Yezdî waren ihre damaligen Hsuptlinge Grûb (?), sein Bruder Tûti (Dudu) und Mahmud Sayyâd (19 b). Bei Ibn ül-Esîr (XI, 116) werden außerdem noch Dinar, Bahtiyar, Arslan und Çağrı erwähnt; Grûb ist in keiner anderen Quelle erwähnt.

²⁷ Es ist schwer vorzustellen, dass ein Gouverneur oder Kommandant einschreiten durfte, wenn nicht ein Aufstand gegen den Herrscher selbst vorlag. Ueber die Schwierigkeiten, die schon zur Zeit von Melikşah die Nomaden dem Staate bereiteten, vgl. Barthold: >Turkestan< (GMS, NS, V, 309).

Hauptlinge lebten, die ansässige Bevölkerung also nicht belästigten und bemüht waren, ihren Verpflichtungen gegen den Hof nachzukommen²⁸,

Die ersten Schwierigkeiten entstanden, als ein vom Küchen-Chef (h̄n-sâlâr) des Hofs ausgesandter Beamter (muhassil) bei der Einziehung der Schafe Schwierigkeiten provozierte, widergesetzlich handelte, harte Worte gegen die Oğuzen fallen liess und dazu Bestechungsgelder verlangte. Dies kostete ihm das Leben; man brachte ihn heimlich um. Mögen die Gründe hierfür sein wie sie wollen, selbstverständlich werden die Oğuzen gevusst haben, was die Folgen solcher Handlung sein könnten, denn die Sache kam ans Licht, als der- Beamte nicht zur Zeit zurückkehrte. Aber aus Gründen, die uns unbekannt sind, wagte man nicht, Sancar über den Fail zu orientieren. Der Küchen-Chef legte die Kosten für das Fleisch für dieses Jahr aus eigner Kasse aus. Nun kam zu dieser Zeit Kamac an den Hof nach Merv, und die Umgebung des Sultan und der Küchen-Chef informierten ihn über den Fail²⁹. Wir wissen nur nicht, warum sie gerade Kamac aufklärten; ob sie vielleicht wollten, dass er es dem Herrscher mitteile. Jedenfalls endet die erste Phase dieses Vorfalls -ein Zwischenfall zwischen einem verhältnismassig hohen Beamten des Herrschers und den Oğuzen, für den dieser Beamte die Verantwortung nicht auf sich nehmen wollte, der aber noch hätte beigelegt werden können- dadurch, dass er einer höheren Instanz als Vorfall von höchster Bedeutung dargestellt wird.

Die zweite Phase beginnt damit, dass Kamac den Fail aufbauscht; er stellt ihn so dar, als planten die Oğuzen eine Erhebung³⁰ und überzeugt Sancar davon, dass dieser zusätzlich dem Gouverneur von

²⁸ Râvendi : *Rahat us-Sudâr»* (Ausgabe Abbas İkbâî, GMS, NS II, 177), ibn ül-Esîr (Ausgabe Tornberg XI, 116), tg f e hâ-n i (Houtsma : «Recueil de Textes relatifs à l'Histoire des Seljoucides» 11, 281). Yezdî schreibt, dass die Oğuzen-Hauptlinge unter Kamac standen, und dass dieser sie zu bedrücken begann, weil sie liberali, wo sie lebten, die einheimische Bevölkerung zu quälen (rene) pflegten ; andererseits hätten die Oğuzen ihn gehasst und nicht mehr wetter unter ihm stehen wollen (*Cami üt-tevârih*, Handschrift im Besitz von Mükrimin H. Yinanç, 19 b ; diese Ausgabe ist hier immer benutzt worden !). Diese Angaben stehen im Widerspruch zu anderen Quellen ; sie müssen sich daher entweder auf eine friihere Zeit beziehen oder mit Vorsicht aufgenommen werden.

²⁹ Yezdî (20a). Ausser dem bei Râvendi (177) auftretenden Wort Hân-sâlâr» finden sich bei Yezdî in der Mongolenzeit häufige tiirkisehe Titel wie «bukâvûl» und «şolenei». Wir können aber nicht gagen, ob diese in vielen Punkten mit Ravendi übereinstimmenden Angaben aus einem in der Mongolenzeit geschriebenen Werk stammen, oder ob diese Titel auch in der Selschuk-Zeit noch verwandt wurden. Über den Titel «Bukâvûl» vgl. M u h a m m e d b. Hinduşah : « Düstür-ül-kâtib ft tayîn-il-meratib » (Köprülü - Bibliothek Nr. 1241, 178 a) . - Ibn - ül - Esîr spricht von dieser ersten Phase überhaupt nicht, sondern berichtet direkt den Kampf zwischen Kamac und den Oğzenführern (X, 116).

³⁰ vgl. Aîm. Nr. 37 des türkischen Teste» dieses Aufsatzes.

Belkh unterstehende "Şahne,, über die Oğuzen ernennt³¹. Wie weit hierbei die Tatsache mitgespielt hat, dass er versprach, der Hof-Köche statt 24000 Schäfen 30000 zu liefern, ist unbekannt. Er jedenfalls führte er als Begründung dafür, dass er "Şahne,, anstellen müsse, nur an, dass die Oğuzen nahe von seinem Gebiet lebten³². in dem Moment, wo der Herrscher diese Vollmacht gab, wird der Vorfall zu einer Prestige-Frage für den Staat.

Als Kamac nach Belkh zurückgekehrt war, sandte er einen Şahne zu den Oğuzen und verlangte Entschädigung für die Tötung des Kassierers. Die Führer der Oğuzen wiesen diese Forderung zurück und erklärten, sie unterstanden nur dem Sultan persönlich und keinem anderen; den Şahne warfen sie hinaus.

Kamac und sein Sohn Alaüddin Ebubekir³³ rückten -zweifellos ohne die Regierung davon zu benachrichtigen - auf Grund der erlangten Vollmachten mit einem grossen Heere gegen die Oğuzen vor; die zweite Phase endet damit, dass beide im Kampf gegen die Oğuzen fallen.

Dass in der dritten und bedeutsamsten Phase der Herrscher die Leitung der Strafexpedition selbst in die Hand nahm, hängt zweifellos damit zusammen, dass seine Kommandanten, die sämtlich Türken waren, dies verlangten. Sie waren der Ansicht, dass man diesen Vorfall nicht ungestraft hingehen lassen solle, denn sonst würden die Oğuzen alles Maass verlieren und noch mehr Untaten verüben. Sultan Sancar liess sich schliesslich überzeugen. Die Oğuzen waren bestürzt, als sie dies erfuhren. Es ist in mehrfacher Hinsicht interessant, dass die Oğuzen, die keinerlei Versuche unternommen hatten, dem Krieg mit Kamac und seinem Sohn auszuweichen und sofort zum Kampf bereit waren, nun, als sie hörten, dass der Sultan selbst gegen sie vorgehen werde, unsicher wurden und Vermittlungsmöglichkeiten suchten. Sie schickten dem Sultan Gesandte und teilten ihm mit, sie seien (d. h. dem Herrscher persönlich) immer gehorsam geblieben, hatten immer seine Befehle befolgtj

³¹ dass İmid-üd-din Kamae und sein Sohn beide Gouverneure von Belkh waren, 72. b, bei Müntece b - üd - d in Bedî ; « Atebet-ül-ketebe * 34 b, 38 a und 72 a» siehe 74 b, 75 a.

Ibn - ül - Esîr (XI, 116) bringt zwei Versionen und spricht einmal von der FrSmmigkeit der Oğuzen, während er an einer anderen Stelle (XI, 118) wichtigere Gründe angibt, warum Kamae so unbedingt den « Şahne» - Posten über die Oğuzen haben wollte • Kamae hatte die Oğuzen zu sich herübergezogen und hatte so den Herrscher Zengî von Toharistan töten können. Dafür hatte er ihnen Weideplätzze gegeben. Dann aber hatten sie ihn wieder verlassen, als der Krieg zwischen Gur und Kamae ausbrach, und er hatte sich vor den Belkh besetzenden Gur nur durch Sancar's Hilfe retten können (XI, 117-8) . Kamac will nun dafür Rache nehmen. Für uns wichtig ist hieran die Mitteilung, dass damals die Oğusen Zuzug dureh andere Nomaden bekommen hatten, ein in solehen Fallen haufiges Ereignis in der türkischen Geschichte,

³³ der Name Ebubekir tritt nur bei Müntece b - üd - dîn, Ye zdî und Ibn • ül- Esîr (XI, 118) auf.

sich aber gegen Kamac und dessen Sohn wehren müssen, der es auâ ihre Heiriat abgesehen habe³⁴. Um den Vorfall beizulegen, erki ârten sie sich bereit, als Entschädigung für den Tod von Kamac und dessen Sohn 100000 Dinar und 1000 türkische Sklaven zu zahlen³⁵. Ihr Vorschlag, dass jeder dieser Sklaven ein "Kamacı,, (d. h. an Kamac und dessen Gedächtnis gebundener Sklave) sein solle, beweist, dass die Oğuzen den Vorfall nicht als Zwischenfall zwischen Oğuzen und Kaiser, sondern als Streitfall zwischen ihnen und einem Kommandanten, den sie als für sich zuständig betrachteten, auffassten.

Der Sultan war wieder bereit, auf einen Feldzug gegen diese seine eignen Blutsbrüder zu verzichten, aber die Kommandanten zwangen ihn dazu. So zog er gegen sie. Als er in der Richtung Merv-Belkh viele Flüsse überschritten hatte, sehr schwieriges Gelände überwunden hatte, und in die Nähe der Oguzen kam, empfingen ihn diese mit Frauen und Kindern und flehten ihn um Frieden an; sie boten eine erhöhte Ehtschädigungssumrae an³⁶. Zum dritten Male wollte sich der Sultan erweichen lassen und umkehren³⁷. Diesmal teilen uns die Quellen die Namen derer mit, die sein Pferd bei den Zügeln ergriffen, um ihn von seinem Entschluss, Frieden zu machen, abzubringen: Emir Müeyyed-i Büzung³⁸, Yarankuş³⁹ und Ömer Asamî⁴⁰. Wenn wir nun erfahren, dass Müeyyed der Sohn des Kamac war, der anstelle von Kamac und Ebubekir zum Gouverneur von Belkh und zum Şahne

³⁴ auf die Gründe, die als Entschuldigung für die Tötung Kamac's vorgebracht wurden, können wir hier nicht naher eingehen, - Nach I b n - ü l - E s ī r hatte Sancar, als er von Kamac's Niederlage hörte, zuerst einen Gesandten geschickt und die Oğuzen aufgefordert, sein Land zu verlassen. Die Oğuzen hatten sich nun entschuldigt und zahlreiche Geschenke gesandt, damit Sancar nicht gegen sie zöge und ihnen den Aufenthalt im Laade weiterhin erlaube. Sancar habe dies nicht angenommen und sei mit über 100000 Mann gegen sie gezogen (XI, 116).

³⁵ Nach Sib̄t I b n - ü l - C e y z ī (XII, 223 b und I s f e h a n ī 283) hfttten die Oğuzen sich bereit erklärt, jährlich 50000 Pferde und Kamele und ebensoviel Schafe zu senden. Beide Texte nennen denselben Geldbetrag wie R a v e n d i und Y e x d ī. Sib̄t irrt, wenn er sagt, dass Kamac und sein Sohn, die ja beide gefallen waren, den Sultan beeinflusst hätten, dies Angebot nicht anzuliehmen (ebenso I b n ü l - E s ī r XI, 116). Die Zahl von 100000 Sklaven bei I b n - ü l - E s ī r ist wbl ein Schreibfehler.

³⁶ H a s a n Y e z d ī (20 a):^ 7 Batman Gold aus jedem Haushalt.

³⁷ da die Quellen, die diese Angabe bringen, vorwiegend den Ştandpunkt der Zentrale vertreten, kann man annehmen, dass die Oguzen es mit ihren Vorschlagen vvrücklich aufrichtig gemeint hatten.

³⁸ voller Name «Emîr-i Isfehsâlâr M?rzubân-üs-şark Müeyyed (M ü n t e c e b - id-. * dîn Bedî, 71 b-77b).

³⁹ Voller Name Seyf-üd-dîn Yarankuş. Bei Y e z d ī (58 b - 60 a) in anderer Schreibweise (siehe Anm. Nr. 46 des türkischen Textes).

⁴⁰ N''' bei R â v e n d ī erwähnt in der Form « Ömer Acemî», Ueber ihn vgl. E n v e r ī : «D i v a n - i E n v e r t - (Muradmolla Bibliothek Nr. 425). - -

ernannt war^ yerstehen wir besser, wieso Müeyyed, der sonst in keiner anderen Quelle erwähnt wird, der Hauptbefürmter des Krieges war. Dass diese Szene, die sich in aller Öffentlichkeit abspiette, auch auf die Türken, die das Heer bildeten, gewirkt hat, und dass Müeyyed von der Mehrzahl der Soldaten nicht geliebt wurde, geht aus den Quellen ebenfalls hervor⁴¹.

An welchem Platz im Gouvernement Belkh sich der nun folgende Kampf⁴² abgespielt hat, wissen wir nicht⁴³. Die Angabe Ibn ül-Esir's⁴⁴, dass der Kampf im Muharrem 538 (März - April 1153) stattfand, nehmen wir, ebensö wie Barthold⁴⁵, auf Grund einer Angabe⁴⁶ in einem uns bekannt gewordenen neuen Werk von Semâni an.

Die Oğuzen verfügten über mindestens 40000 Zelte; aber wie viele Soldaten sie hatten, wissen wir nicht⁴⁷; nach Ibn ül-Esir hatte Sancar für den Kampf über 100000 Reiter zusammengestellt.

Ueber die Aufstellung der Oğuzenkräfte, ihre Kriegstaktik und auch über den Verlauf des Kampfes selbst, findet sich bei Sibt ibn ül »Gevzi viel Material. Demnach reihten die Oğuzen, deren Zelte an der angegebenen Stelle waren, ihren Besitz und ihre Tiere "wie eine Mauer," um die Zelte auf und liessen zwischen den Zeiten Oeffnungen, die als Tore dienten. Die Pfeile der anrückenden Selschuken trafen die Zelte, Kamele und Pferde, während die Pfeile der Oğuzen die

⁴¹ Ravendi 179; Yezdî 20a.

⁴² Sifet ibn ül-Cevzî schreibt, ohne den Namen des Kampfplatzes «u nesnen; «Die Oğuzen, denen nichtg anderes übrig blieb, als zu kämpfen, sehlugeo ihre Zelte auf einer grossen» rings von Bergen umgebenen Ebene auf, zu der ein einziger Weg führte, und begannen mit den Vorbereitungen zur Schlacht» (XII, 223a; vgl. ausserdem İsfehânî 282). Dass aber die Schlacht auf der anderen Seite des Amur-derya stattfand, geht aus einem satyrischen Gedicht von Küsk'ekî-i Kayînî, in dem die Gefangennahme Sancar's satyrisch dargestellt wird, hervor (*Mecma ul-Fusehâ* 488). Dies bestätigt Yezdi's oben erwähnte Darstellung.

⁴³ es »eigt sich, dass mindest die türkischen Teile des Heeres die Oğuzen ibrem eignen Herrscher vorgezogen haben.

⁴⁴ XI, 116. - Ravendi (177) irrt, wenn er sagt, dass die Schlacht am Ende des Jahres stattgefunden habe.

⁴⁵ Turkestan, S. 326.

⁴⁶ *Kitâb ül-Müniehab* (Topkapı Museum, Bibliothek von Ahmed III.'s, Nr. 2953). Ein Scheich Ibrahim b. Muhammed el Hamevî el Bagavî wurde im Cemâziyyelevvel (Juli-August 1153) tot auf dem Wege nach Bağşûr (s. Le Strange, S. 413, 415)-aufgefunden. Er sei aus Furcht vor dem Angriff der Oğuzen gestorben. Der Kampf Sanear's mit den Oğuzen auf dem anderen Ufer des Amur-derya kann natürlich nicht nach diesem Datum gewesen sein. Da wir aber nicht wissen, wie weit der Kampfplatz von Bağşûr, das zwischen Herat und Merv ür-Rûd liegt, entfernt war, können wir nicht genau bestimmen, «viel Monate vorher der Kampf war; aber natürlich können es nicht mehr als 3 Monate gewesen sein. • Von dem Krieg hörte man in Syrien in Januar 1154 (Ibn ül-Kalâni, Ausgabe Amedroz, Leyden 1908, S. 325).

⁴⁷ F. Köprülü: «Yilderim Beyazîd'in Esareti ve intihari hakkında» (*Belleoten* II, 597; wohl nach Handmir; vgl. auch Ravzat üs-Sâfa, B6mbay*Ans'-gabe, IV, 94).

Reiter trafen. Sancar stand mit seiner Leibwache an einem Engpass und verwartete das Ergebnis ab. Die angreifenden Oğuzen trieben die Selschuken zurück; ein grosser Teil des Selschuken-Heeres fiel. Die restlichen, die auf den Engpass zuströmten, wurden verfolgt und vernichtet, ehe sie den Pass erreichten⁴⁸. Da diese Angaben übereinstimmen mit dem, was wir sonst über türkische Kriegsmethoden wissen, werden sie wohl zutreffend sein. Ja sogar die Angabe, dass die Selschuken total vernichtet seien, mag stimmen⁴⁹

Das wichtigste Ergebnis dieser Erhebung war aber zweifellos, dass Sultan Sancar von den Oğuzen gefangen wurde⁵⁰ und damit das grosse Selschuken-Reich praktisch - wenn auch nur vorübergehend - vernichtet war. Dieser, den Oğuzen unerwartete Erfolg, ändert die Lage. Während sie als Aufrührer galten, die gegen den legalen Sultan kämpfen mussten, um sich selbst zu schützen, sind sie nun mit einem Male Herren des Selschukenreiches. Die Art, wie die Oğuzen - Führer Sancar während seiner Gefangenschaft behandelten, zeigt an, dass sie - vvenigstens äusserlich - das Selschukenreich weiterbestehen lassen wollten⁵¹. Ihrer Ansicht nach verstand er jetzt ihrem Einfluss so wie er vorher unter dem Einfluss der Kommandanten des Selschuken - Heeres gestanden hatte⁵². Aber dieser Auffassung schlossen sich weder die zivilen und militärischen Stellen des Reiches, noch die untertänigen Länder oder das iranische Volk an⁵³.

Dadurch dass durch das Abtreten des grossen Selschuken - Herrschers von der Bühne der Politik mit einem Male das Gleichgewicht der Kräfte, dass er planmäßig und bewusst zu erhalten bemüht gewesen war, zusammenbrach, trat eine neue Lage ein, die wir in einem späteren Aufsatz behandeln wollen.

⁴⁸ Sibt XI, 223a. Nach Yezdî (20a; vgl. ausserdem Isfahanî, 282) ertrank ein Teil des Selschuken-Heeres auf der Flucht im Fluss.

⁴⁹ die Teile des Heeres von Sancar, die später einen eignen Herrscher wählten und gegen die Oğuzen Stellung nahmen, haben an diesem Kampf nicht teilgenommen.

⁵⁰ fraglich ist nur, ob Sancar auf dem Kampfplatz oder nach seiner Flucht nach Merv gefangen wurde. Barthold (*Turkestan*, S. 329, Anm. 1) scheint die zweite Möglichkeit - gestützt auf eine Angabe bei Ibnü'l-Esîr - vorzuziehen. Nach dem mir vorliegenden neuen Material ist dies unmöglich, denn dann müsste man annehmen, dass bei Belkh noch eine zweite Schlacht gegen die Oğuzen gefochten wurde.

⁵¹ dies wird dadurch beviesen, dass nach seiner Gefangennahme die Oğuzen-Führer von den Pferden abstiegen und vor ihm die Erde küssten (Sibt, XII, 223a) und ihn auf den Thron setzten (Ibnü'l-Esîr X, 119). Noch bedeutsamer aber ist, dass man selbst nach Sancar's Tod weiter Münzen mit seinem Namen prägte,

⁵² *Sibt*, 1. c.

⁵³ während der Gefangenschaft Sancar's wählten die Kommandanten und Soldaten, die nicht am Kampf gegen die Oğuzen teilgenommen hatten, einen eignen Herrscher (Barthold: «Turkestan», S. 330). Dies beweist, dass sie nicht mehr auf eine Rettung Sancar's hofften.